

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

પરબ

ઓનલાઈન

વર્ષ : ૫

સ્થાપના વર્ષ : ૧૯૬૦

સપ્ટેમ્બર : ૨૦૧૦

અંક : ૩

: પરામર્શનસમિતિ :

ભગવતીકુમાર શર્મા
પ્રમુખ

રતિલાલ બોરીસાગર
વરિષ્ઠ લેખક

પ્રફુલ્લ રાવલ
પ્રકાશન મંત્રી

: તંત્રી :

યોગેશ જોષી

: સહતંત્રી :

મોહન પરમાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

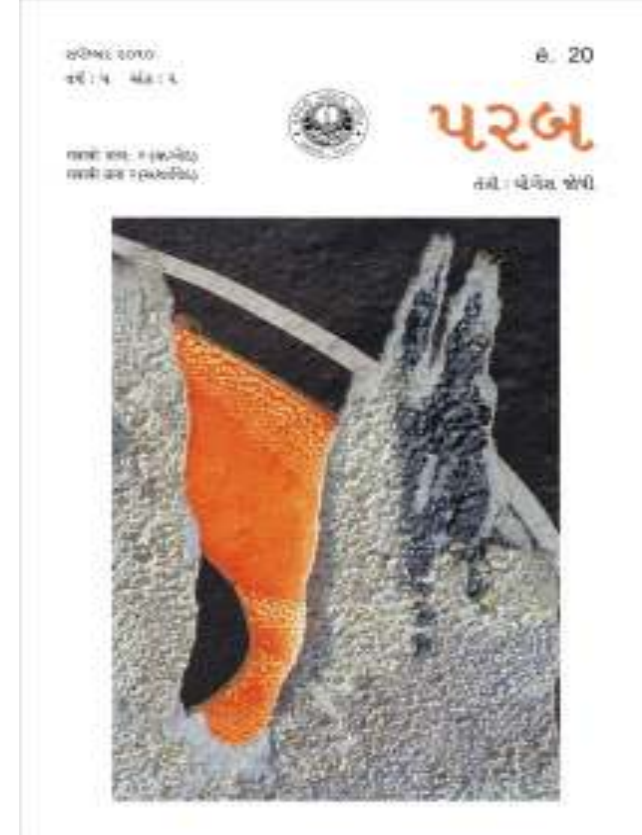
મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ મ ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમ માર્ગ,
'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

Parab Online
September 2010
Page: 1

અ નુ ક મ (પરબ ઓનલાઈન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

કાવ્યસર્જનની પ્રેરણારીતિ પલટાઈ રહી છે ? • ભગવતીકુમાર શર્મા

કવિતા

અને હા, આપણે પણ • સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ, મન થયું • ગૌરાંગ ઠાકર,
ઊભો થવા • રામચન્દ્ર પટેલ

વક્તવ્ય

જ્ઞાનસત્ર અને સરજાતા સાહિત્યનું સરવૈયું • રમણ સોની

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

મોહન પરમારની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ : માણવા-નાણવા જેવી વિત્તવાન
વાર્તાઓ • બાબુ દાવલપુરા, પ્રેમજીભાઈનાં સ્મરણચિત્રો • ભગીરથ
બ્રહ્મભટ્ટ, 'મેઘદૂત'ના ઉત્તમ ગુજરાતી અનુવાદનો નવો અવતાર -
સાંગિતીક રજૂઆત સાથે • પ્રફુલ્લ રાવલ

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

મુખપૃષ્ઠચિત્ર

અશ્વિન મહેતા

અ નુ ક મ (પરબ પ્રકાશન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	કાવ્યસર્જનની પ્રેરણારીતિ પલટાઈ રહી છે ? • ભગવતીકુમાર શર્મા 4
કવિતા	સમજ્યા ? • પ્રવીણ દરજી 6, બે ગઝલો • અશોકપુરી ગોસ્વામી 7, ઘા પડે છે ને... • સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ 8, અને હા, આપણે પણ • સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ 9, મન થયું • ગૌરાંગ ઠાકર 10, ઊભો થવા • રામચન્દ્ર પટેલ 10
વાર્તા	પડ-છાયાના દેશે / પડવાના વેશે • પ્રાણજીવન મહેતા 11, ખટાશ વિહોણી આંબલી • શક્તિસિંહ પરમાર 14
નિબંધ	ગામડે મા, પિતાશ્રી અને... • બળવંત જાની 23, પહેલે પગથિયે જઈ પગ દીધો • ગુલાબ દેહિયા 27
આસ્વાદ	કવિ મનહર મોદીની કાવ્યરચના : હું અને એ • લાભશંકર ઠાકર 30
વિદેશી સાહિત્ય	લાખવું એટલે... • બર્ટ્રાન્ડ રસેલ, અનુ. સોનલ પરીખ 37
વક્તવ્ય	જ્ઞાનસત્ર અને સરજાતા સાહિત્યનું સરવૈયું • રમણ સોની 41
પ્રાસ્તાવિક	વાસ્તવ અને કલ્પનાથીયે એક ડગલું આગળ... • પ્રકાશ મહેતા 44
વિશેષ	‘વણદીઠું વેધે તે શૂર’ • અશ્વિન મહેતા 47
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	મોહન પરમારની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ : માણવા-નાણવા જેવી વિત્તવાન વાર્તાઓ • બાબુ દાવલપુરા 62, પ્રેમજીભાઈનાં સ્મરણચિત્રો • ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ 67, ‘મેઘદૂત’ના ઉત્તમ ગુજરાતી અનુવાદનો નવો અવતાર – સાંગિતીક રજૂઆત સાથે • પ્રફુલ્લ રાવલ 70
અભ્યાસ	શયદા પારિતોષિક નિમિત્તે હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટની ગઝલયાત્રા • રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ 74
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 77
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા 85
આ અંકના લેખકો	88
મુખપૃષ્ઠચિત્ર	અશ્વિન મહેતા

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

કાવ્યસર્જનની પ્રેરણારીતિ પલટાઈ રહી છે ?

મારા એક ચિરપરિચિત, પ્રિય યુવાન કવિની આ વાત છે. તે નિમિત્તે હું કવિતાસર્જનમાં કંઈક બદલાયેલા પ્રવાહનો સંકેત કરવા માગું છું. એ કવિએ ઊગતાવેત ઉત્તમ ગઝલો અને ગીતો લખ્યાં. એની રચનાઓ ભાવકો અને વિવેચકોનો એકસરખો આવકાર પામી. એના એક કાવ્યસંગ્રહની પ્રસ્તાવના મેં પ્રેમથી અને પૂરો અભ્યાસ કરીને લખી હતી. તેની રચનાઓના વિષયો પ્રણય, સંબંધો, જીવન વિશેનાં તથ્યો આદિ હતા. પણ હવે એના કાવ્યસર્જનની દિશા સમૂળી બદલાઈ છે. મોટા ભાગના કવિઓની જેમ એ પણ નિજી અનુભૂતિઓ, સ્વકીય સંવેદનો ઇત્યાદિથી પ્રેરાઈને કવિતાઓ લખતો. હવે એ સમાજની માગણી, પસંદગી, કહો કે ફરમાયશ મુજબ ‘કાવ્ય’ સર્જન કરે છે. કોઈકના લગ્નપ્રસંગનું ગીત, નાટકોનાં ગીતો, રિક્ષાવાળાઓની રિક્ષાઓ પરનાં સૂત્રો, કોઈની જન્મતિથિની ઉજવણી ઇત્યાદિ નિમિત્તે તેને કાવ્યસર્જન કરવાનું આમંત્રણ અપાય છે. અને તે પૂરા ઉત્સાહ અને નિષ્ઠાથી એ કામ કરી આપે છે. પૈસા કે લોકપ્રિયતા માટે તે આવું બધું લખે છે એમ જરાય કહી શકાય તેમ નથી, કારણ કે એની પાસે અઢળક ધન છે, તેનો વ્યવસાય ભરપૂર ચાલે છે. તેની જૂની લોકપ્રિયતા હજી અકબંધ છે. નવી લોકપ્રિયતા, એક રીતે કહીએ તો સીમિત છે. છતાં સામાજિકોના નવા વર્ગમાં વિસ્તરી છે. પણ તેણે આ બીજો માર્ગ સ્વેચ્છાએ પસંદ કર્યો છે. તેની કાવ્યસર્જનક્ષમતા હજીયે એટલી જ દૃઢ છે, બલકે અનુભવસમૃદ્ધિને આધારે તે કદાચ વધી જશે. અન્ય કવિઓના કાવ્યનું સેવન તે પૂરી નિસબતથી કરે છે. એવું નથી કે કોઈક સંજોગોએ તેનો આ દિશાપલટો કર્યો હોય, સ્વેચ્છાએ એણે આ માર્ગ સ્વીકાર્યો છે. તેણે મને એક વાર કહ્યું કે હવે હું તમારી જેમ, મોટા ભાગના બીજા કવિઓની જેમ નિજી સંવેદનોથી પ્રેરાઈને કવિતા નથી રચતો. મને થયું કે કાવ્યસર્જનની પરંપરાગત ધારાને વફાદાર રહીનેય થોડુંક આવું કામ તો, માણસની સામાજિકતાને કારણે કરી શકાય, પણ તેણે દિલચોરી કરી નથી. બીજો માર્ગ સ્વીકાર્યો એટલે પહેલો તજ્યો.

તેની આ વાતે મને ખાસ્સો વિશ્વુબ્ધ કરી દીધો. સર્વસામાન્ય રીતે અમે કવિઓ નિજી સંવેદનો, અનુભૂતિઓ, ઇત્યાદિથી જંકૃત થઈને કાવ્યો રચતાં હોઈએ છીએ. નવલકથા, વાર્તા, જેવાં સાહિત્યસ્વરૂપોમાં સામાજિક સંદર્ભો અને પરાનુભૂતિને વિશેષ સ્થાન હોઈ શકે. કેટલીયે વાર કાવ્યો પણ સામાજિક સંદર્ભ, સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા સાથે રચાતાં જ હોય છે અને તેમાં કશું અનુચિત નથી. આપણાં આદરણીય કવિવિત્રી બહેન સરૂપ ધ્રુવે સામાજિક પ્રતિબદ્ધતા પ્રતિના સવિશેષ લગાવને વશવર્તીને પોતાની જૂની કાવ્યસર્જનદિશા બદલી નાખી તે સહદયોને વિદિત છે જ. સુંદરમ-ઉમાશંકર અને તેમના કેટલાક સમકાલીન કવિઓનાં કાવ્યોમાં ગાંધીયુગીય પ્રભાવ અને નિસબત આગળ પડતાં છે અને તેથી કાંઈ તેઓની કવિપ્રતિભા જરાયે ઓજવાઈ નહોતી. કવિવર રાજેન્દ્ર શાહનું

કાવ્યસર્જન મુખ્યત્વે આવાં બાહ્ય પરિબળોને વશવર્તીને ચાલ્યું નથી. તેમણે તો મહદ્અંશે સંવેદનો અને અધ્યાત્મ-અનુભૂતિને કેન્દ્રમાં રાખીને કાવ્યરચનાઓ કરી. મનુષ્ય સામાજિક પ્રાણી ગણાયો છે. કવિ પણ મનુષ્ય છે. સમાજથી સાવ છેદાઈને નિતાંતપણે પોતાની આરસમઢુલીમાં બેસીને કવિતાઓ કરતા કવિઓની પણ વિશ્વકાવ્યસાહિત્યમાં ખોટ નથી. મારી વાત કરું તો મેં પણ મુખ્યત્વે ગઝલ-ગીત જેવાં ઊર્મિકાવ્યો જ લખ્યાં છે – હું વ્યવસાયે પત્રકાર હોવા છતાં.

પણ અહીં વાત જરા જુદી છે. અહીં કવિએ પૂરી સ્વેચ્છાથી પોતાના કાવ્યસર્જનનો રાહ બદલી નાખ્યો છે. આવું બધું જે તે લખે છે તેમાં પણ તેનું ખાસ્સું કાવ્યકૌશલ પમાય છે. પરંતુ તેનાં પેલાં જૂનાં ગીત-ગઝલોની વાત જુદી જ હતી. એ દ્વારા સાચકલી કાવ્યરસનિષ્પત્તિનો અદ્ભુત આહ્વાદ મને પ્રાપ્ત થતો હતો અને હું ધારું છું કે બીજા ઘણા સહૃદય કાવ્યભાવકોની પણ એ જ લાગણી હતી.

આપણે કોઈ પણ સર્જકને એવી ફરજ ન પાડી શકીએ કે તું આ પ્રમાણે જ લખ. ‘વૃક્ષ ચલે નિજ લીલા’ – મને લાગે છે કે આવનારા સમયમાં કવિતાસર્જનના બદલાઈ શકનારા પ્રવાહનો આ એક નાનકડો પણ નોંધપાત્ર સંકેત છે. આજે સમૂહમાધ્યમોનો પ્રભાવ ખૂબ વધ્યો-વિસ્તર્યો છે. એ માધ્યમોની માગ અને શરતો ભિન્ન છે. કવિએ લખેલાં કાવ્યોમાંથી તે રેડિયો કે ટી.વી. પર જઈને પ્રસારિત કરે તો તે સાવ સારી વાત છે. ક્યારેક આવાં માધ્યમોની માગણીને પણ કવિએ વશ થવું પડે એ સમજી શકાય. સમૂહમાધ્યમો દ્વારા કવિતા વિશાળ વર્ગો સુધી પહોંચવા લાગી છે. ઇન્ટરનેટથી તો જાણે સમૂળી કાયાપલટ થઈ છે. પહેલાં કવિઓ અને કાવ્યો પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યિક સામયિકોમાં પોતાનાં સર્જનો પ્રગટ થાય તે માટે આતુર રહેતા. હજીયે એ કમ કાંઈ છેક અળપાયો નથી. અને તે સારી વાત છે. પરંતુ તે સાથે ઇન્ટરનેટની સુવિધાની જે પહોંચ વધી છે એનું આકર્ષણ ટાળવાનું મુશ્કેલ બનતું જાય છે. હું એવા કેટલાક સર્જકોને જાણું છું કે જેઓને માટે નેટ, મોબાઇલ, એસએમએસ ઇત્યાદિનું અધિક મહત્ત્વ છે. પહેલાં પણ કવિઓ રાજ્યાશ્રય પામતા અને કેટલાક તે શોધતા. કવિઓને ત્યારે આશ્રયદાતાની મરજીને વશ થવું પણ પડ્યું હોય, છતાં એ યુગમાંયે ઉત્તમ, સંવેદનપૂર્ણ કાવ્યરચનાઓ થઈ જ છે અને તે આપણું પરમ સદ્ભાગ્ય છે. આજેય બધી ભાષાઓમાં થોડાક ‘દરબારી’ કવિઓ હશે. હિન્દી હાસ્યકવિ-સંમેલનોનું પ્રાબલ્ય રોકી શકાય તેમ નથી. કેટલાય ધનિકો માટે કવિ અને કવિતા જાણે એક ‘સ્ટેટસ સિમ્બોલરૂપ’ બની શકે. લગ્નપ્રસંગે મંગળાષ્ટક રચવા-ગાવાની પ્રથા હજી સાવ નષ્ટ થઈ નથી. કવિઓએ લખી આપેલી કંકોતરીની ભાત ક્યારેક જુદી પડે છે. ગુજરાતી હિન્દુ લગ્નોમાં પણ હવે ક્યારેક ઉર્દૂ પરંપરા અનુસાર ગુજરાતીમાં ‘સેહરા’ લખાય અને ગવાય છે. આ બધાં સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓના મેળનાં ચિહ્નો છે. પણ હજીય કાવ્યસર્જનની પરંપરાગત પ્રેરણારીતિમાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર મારા જેવા માટે આ બધું કોઠે પાડવું બહુ સરળ નથી.

તા. ૧૧-૭-૨૦૧૦

ભગવતીકુમાર શર્મા

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે :

- v ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- v ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- v ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- v વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- v ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- v પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- v પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- v ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- v ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- v લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- v સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- v પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, ‘પરબ’ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઇમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

અને હા, આપણે પણ | સંસ્કૃતિરાણી દેસાઈ

‘સ્ટેચ્યૂ !’

કરીને જ્યારથી રોકી દીધા છે
ત્યારથી

પહાડ પણ ઊભો રહી ગયો છે

ઝાડ પણ તદ્દન સ્થિર

હિમપર્વત પણ

આકાશ અને સૂર્ય પણ

અને હા, આપણે પણ.

જોકે અંદરથી જીવંત છે

એટલે પહાડ થોડી હરિયાળી ઉગાડવા કરે છે પોતાના પર

ને ઝાડ પણ પાંદડાંઓ નવાંકુરિત કરતું રહે છે

ઓગળતો જાય છે હિમપર્વત ધીમે ધીમે

ફરતાં રહે છે વાદળો આકાશમાં આમથી તેમ.

ને જ્યા કરે છે સૂર્ય પૂર્વથી પશ્ચિમ.

ઓછું થઈ ગયું છે બધાની પ્રવૃત્તિઓનું પ્રમાણ.

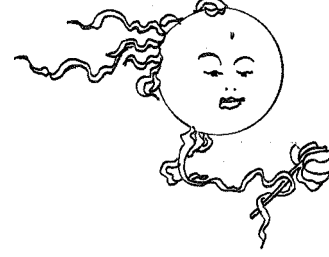
‘સ્ટેચ્યૂ’ આદેશને લીધે

આપણે પણ પાડીએ છીએ સવારથી સાંજ

કાંઈ વિશેષ નવું કર્યા વગર.

‘સ્ટેચ્યૂ’ની રમતમાંથી

હવે મુક્તિ ન આપવી જોઈએ ?

ઊભો થવા | રામચન્દ્ર પટેલ

બેઠી, નિરાંત હતી જે સ્થળમાં, નજીક
કોઈ ન મંદિર, તળાવ : ન ક્યાંય પાણિયો,
જોડે જતી જળપ્રવાહ, લઈ ફાટખીણ
ગુંજે : રહી રહી તરંગ ચઢી વિરામે.

વૃક્ષો બધાં તિમિર ઊંચકી મૂકતાં શિરે
ત્યારે અસ્પર્શ રહી ભીતર જીવ સંચરે...
મીંચાય આંખ અમથી બની જાય આગિયો.
એકાન્ત તંગ તમરાં સ્વર બહાર કાઢે.

વ્હેતો સમીર હળવાશ ધરી હરે ફરે...
ને પાછલી ખટઘડી વન સાથ નાચે,
સાચે કિંશુક સઘળાં મધુકોષ પીવે.
આરૂઢ સૂર્ય, ધપતો રથ, દેખું સાંભળું...

ઊભો થવા જઈ ઘડી તહીં કોક ખેંચે,
શું કર્ણા, નાક, ચખ-ને વન કેંક વ્હેંચે ?

મન થયું | ગૌરાંગ ઠાકર

આ જગતને ચાહવાનું મન થયું,
લ્યો મને માણસ થવાનું મન થયું.

એક કૂંપળ ફૂટતી જોયા પછી,
ભીંત તોડી નાંખવાનું મન થયું.

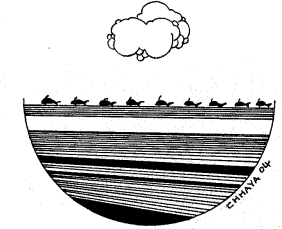
આ પવન તો ખેરવી ચાલ્યો ગયો,
પાન ડાળે મૂકવાનું મન થયું.

આ તરસ સૂરજની છે કહેવાય ના,
અમને નદીઓ ઢાંકવાનું મન થયું.

જાળ ને જળ એકસરખાં લાગતાં,
માછલીને ઊડવાનું મન થયું.

કોણ જાણે કઈ રમત રમતાં હતાં,
બેઉ જણને હારવાનું મન થયું.

મન મુજબ જીવ્યા પછી એવું થયું,
મન વગરનાં થઈ જવાનું મન થયું.

આદરણીય પ્રમુખશ્રી અને સ્નેહી મિત્રો,

જ્ઞાનસત્રમાં બે વરસના સાહિત્યનું સરવૈયું રજૂ કરવું એ પ્રણાલિકા સાહિત્ય પરિષદે જ્યારથી શરૂ કરી છે ત્યારથી હું એનો, આવા સમીક્ષાકાર્યનો, પ્રશંસક છું. હું માનું છું કે સૌથી વધુ પ્રસ્તુતતા, એક મોટું રેલેવન્સ આ બેઠકનું છે. જે લખાતું આવે છે, સર્જનવિવેચનમાં ચાલુ વરસોમાં જે કામ થાય છે એનો હિસાબ પરિષદ આ રીતે આપતી રહે, વિવિધ અભ્યાસીઓની મદદથી, એ સર્વથા ઉચિત છે. ઉત્તમને પોંખવું અને નબળું બહાર આવે એની સામે સ્પષ્ટપણે બે મુદ્દા ધરવા એ હંમેશાં જરૂરી મનાયું છે. તો જ જમા-ઉધારનો ચોખ્ખો હિસાબ પછીનાં વરસોમાં લઈ જઈ શકાય. સરજાતા સાહિત્યનું આ એક ઝડપી ચિત્ર છે પરંતુ એ ભવિષ્યની સમીક્ષાઓ માટે; વીતેલા સમયના સાહિત્યના મૂલ્યાંકન માટે તેમજ નવા લખાનાર ઇતિહાસ માટે ઘણું ઉપયોગી થવાનું.

એટલે આ સરવૈયું એક મોટી, જવાબદારીવાળી કામગીરી છે. એક રીતે તો એ, જે કંઈ થયું છે એની નોંધવહી, કંઈક અંશે સ્ટોક ટેકિંગ પણ છે – અલબત્ત, એ વખારનોંધ, ડેડસ્ટોક લિસ્ટ જેવું ન બની બેસવું જોઈએ. મુખ્યત્વે એ, સરવૈયાકારનાં નિરીક્ષણો અને કામચલાઉ મૂલ્યાંકન-આલેખ ઉપસાવી આપનારું હોવું જોઈએ. સાહિત્યનાં વિવિધ સ્વરૂપોમાં, આ બે વર્ષમાં જે ગ્રંથાકારે પ્રગટ્યું છે એની એક સૂચિ પણ, સંદર્ભ માટે, તૈયાર થયેલી હોવી જોઈએ – પછી એ સૂચિ સરવૈયું આપનાર અભ્યાસીમિત્રે તૈયાર કરીને પરિષદને સોંપી હોય કે પછી, વધુ સારું તો એ હોય કે, આવી સૂચિ પરિષદની સંશોધનસંસ્થાએ તૈયાર કરી હોય. અને એ ‘પરબ’માં કે સરવૈયાની પુસ્તિકામાં પ્રગટ થનારી હોય. એટલે, અહીં અભ્યાસ રજૂ કરનાર મિત્રોને વિનંતી કરું છું કે અહીં તમારા વક્તવ્યમાં તમે એ યાદી રજૂ ન કરશો – તમારાં નિરીક્ષણોને જ આગળ આવવા દેશો જેથી આ સભાને, તે તે સ્વરૂપમાં આપણી શી ગતિ છે ને કેવા વિશેષો એમાંથી પ્રગટી રહ્યા છે એનો સાક્ષાત્કાર થાય. હું જાણું છું કે આપણા લેખકમિત્રોને ક્યારેક માહું લાગી જતું હોય છે કે, અરે, મારા પુસ્તકનું નામ પણ ન લીધું ? સરવૈયાકારે, એવા લેખકમિત્રોનો સામનો કરવાનો પણ આવે, કદાચ. (ભૂતકાળમાં એકબે વાર એવું બન્યું ય છે.) એટલે સરવૈયાકારની છાતી મજબૂત ને મન મક્કમ – અલબત્ત, ચોખ્ખું, દર્પણ જેવું – જોઈએ. સામ્પ્રતનું અવલોકન કરવું એ, ઘણા અર્થોમાં, સાહસ છે, પણ પ્રામાણિક અને સમજભર્યું

^s કીમ-જ્ઞાનસત્રમાં, સરવૈયાની બેઠકમાં રજૂ થયેલું અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય. એમાંની કેટલીક બાબતો, આવનાર જ્ઞાનસત્રની સરવૈયાની બેઠકમાં દિશાસંકેત કરનાર બની રહે એ આશયથી આ વક્તવ્ય અહીં પ્રગટ કર્યું છે.

સાહસ કર્યા વિના આપણો છૂટકો નથી, બલકે એ આપણો પ્રાપ્તધર્મ છે.

પરંતુ આપણે ઉમેરીએ કે એ સાહસ ઘણી મોટી જવાબદારીવાળું સાહસ છે. હું કલ્પી શકું છું કે આ બધા મિત્રોએ, એમને સોંપાયેલા સ્વરૂપ-વિશેષની સાહિત્યકૃતિઓ પર કામ કરવા માટે કેટલો તો પરિશ્રમ કર્યો હશે. આપણી સૌથી વધારે શક્તિ તો પુસ્તકો મેળવવામાં ખરચાઈ જતી હોય છે. પુસ્તકો ન મળે, યાદી સુધ્યાં ન મળે ! એટલે અવલોકનકારની ભૂમિકા જોતજોતાંમાં સંશોધકની થઈ જતી હોય છે. પછી સ્વાધ્યાય શરૂ થાય. માટે સૌને, આ મિત્રોને તેમજ સૌ સભાજનોને કહેવું છે કે, અવલોકનકાર વિવેચક સૌથી પહેલાં તો સાહિત્યનો પ્રેમી છે – ચાહક છે. ઉમાશંકર જોશીએ એક વાર વિવેચક માત્રને સરસ વાત કહેલી કે, હે વિવેચક, તું બધું કર – સિદ્ધાંતો ઉથલાવ, સાહિત્યપ્રવાહનું દિગ્દર્શન કર, વિશ્લેષણ કર; પણ જો મૂળ વસ્તુનો – સાહિત્યપદાર્થનો – સ્વાદ તે લીધો નહીં હોય તો (પેલી જાણીતી પંક્તિ મુજબ), હાથ કમબખ્ત, તૂંને પી હી નહીં. વિવેચક પ્રથમતઃ તો આવો પીનારો છે પણ પછી, શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી, એને ખ્યાલ આવી જવો જોઈએ કે એણે શું શું પીધું છે. વિવેચક વિચ્છનાથ ભટ્ટે આ પ્રક્રિયાને બે જ શબ્દોમાં સરસ રીતે વર્ણવી છે – પૂજા અને પરીક્ષા. નવલરામે પણ ‘ગ્રંથપરીક્ષકોની દુનિયા’ એવા શબ્દો યોજ્યા છે. એટલે પૂજા (આસ્વાદન) પછી જો પરીક્ષા (ચિકિત્સા) ન આવે તો આપણે અવલોકનકાર નહીં પણ કીર્તનકાર થઈ જઈએ. હીરા અને કાચની પરખ શીખી લેવી જોઈએ, એટલું જ નહીં, હીરાને હીરો અને કાચને કાચ કહેવાની સ્પષ્ટ નિર્ભીક્તા કેળવી લેવી જોઈએ. વળી, કીર્તનકારો તો ઈશ્વરની સ્તુતિ કરતા હતા, આપણે તો ક્યારેક એથી આગળ વધીને સ્વયં ઈશ્વર બની જઈએ છીએ – પંગુમ્ લંઘયતે ગિરિમ્ ! અર્થાત્ જે નબળું છે એને પણ ઉત્તમ ઠેરવી આપવાનું કૌશલ આપણે કેળવેલું છે !

એટલે આપણાં અવલોકનો જો આરતી બની જાય તો એ કોઈ રીતે સરવૈયા નામને પાત્ર નથી. કોઈ પણ સમયે, સરજાતા સાહિત્યનાં જમા પાસાંની જેમ ઉધાર પાસાં પણ હોવાનાં અને આપણી ખરી ચિંતા તો આ ઉધાર પાસાંની છે. કેમકે એક નબળી રચના એના લેખકનો, સામયિકના તંત્રીનો, વાચકનો સમય બગાડે છે. આજ લગીની સાહિત્યપરંપરામાંથી ઉત્તમ વાંચ્યા વિના જ લખવા માંડનારા વધતા હોય, સર્જન તેમજ વિવેચન બંને સાધના છે એની ગંભીરતાનો અંદાજ એ લખનારાને ન હોય, ત્યારે નકામું ગ્રંથાકારે પ્રગટી આવે છે. અવલોકનમાં એનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ આવશ્યક બને. આપણે ત્યાં બીજી વિલક્ષણ સ્થિતિ એ છે કે ગાળણ-માધ્યમો (ફિલ્ટરેશન પ્લાન્ટ્સ) બહુ સાબધાં ને સક્રિય નથી, વપરાયા વિનાનાં પડી રહ્યાં હોય છે. એટલે કે, ક્યારેક સામયિકોના તંત્રીઓ, સંશોધન-માર્ગદર્શકો અને પરીક્ષકો, પારિતોષિકો આપનારાઓ અને પરામર્શકોના હાથ અમૃતસ્રવિયા હોય છે – ઘણાં મરેલાં-અધ-મરેલાં માછલાં એમણે જીવતાં કર્યાં હોય છે. પરિણામે, સરવૈયાકારના હાથમાં આવેલાં પુસ્તકોમાંથી ઘણાંક એવાં પણ હોવાનાં જે બહારથી રૂપાળાં લાગતાં હોય, ને વળી ઉપરણું (ફ્લેપ) લખનાર

મિત્ર/મુરબ્બીએ શણગારેલાં હોય પણ એ ‘બે પૂંઠાંની વચ્ચે [નથી હોતું] હૃદય પ્રવેશેલું,’
નથી હોતું મગજ પ્રવેશેલું ! એટલે સરવૈયાકારની જવાબદારી વધી જાય છે.

એક બીજી બાબતનો નિર્દેશ કરવો પણ એટલો જ જરૂરી સમજું છું : સરવૈયાકારે, એ સાહસિક અને નિર્ભીક હોય એ પછી પણ એક ભયસ્થાન વટાવવાનું રહે છે. એ છે એની લખાવટ. આકરામાં આકરું નિરીક્ષણ અપાય પરંતુ લખાવટ તોછડી ન હોય એ જરૂરી છે. તીખાશ આવે પણ કડવાશ ન પ્રવેશી જાય; પુણ્યપ્રકોપ સ્વીકાર્ય પણ વિદ્વેષ, તિરસ્કાર – એવો સૂર સુધ્ધાં – બિલકુલ અસ્વીકાર્ય. વિદ્વેષી વિવેચન એ ‘સાહિત્ય’-વિવેચન કેવી રીતે હોય ? એટલે, બહુ સાવધ રહેવું પડે – સારું-નરસું પરખવા વિશે પણ, અને બરાબર સામે પહોંચે એ રીતે લખવા વિશે પણ. વિવેચનની ભાષાના આ પણ મહત્ત્વના પ્રશ્નો છે – કહો કે, વિવેચન લખનાર માટે આ એક મહત્ત્વની તાલીમ છે. વળી, વિવેચનની ભાષા મરેલી, સાવ ટાઢીબોળ, ન હોય – જીવતી, ને સંચારક્ષમ હોય. સંકુલનેય વિશદતાથી રજૂ કરવાનું, ગંભીરતાને બરાબર કેન્દ્રમાં રાખીને પણ જરાક હળવાશથી કે વધુ માર્મિકતાથી કહેવા[લખવા]નું કૌશલ કેળવી લેવું જોઈએ.

સરવૈયું એ હિસાબ-કિતાબ ગગડાવી જવાનો ધંધો નથી, એ ગોષ્ઠિ છે – આ સભાની સામે, તે તે સ્વરૂપમાં ગુજરાતીમાં આ બે વર્ષમાં શું શું ઊપસ્યું છે, શા શા આનંદો મળ્યા છે, કેવી વીતી છે આપણી ઉપર, ને ખાસ તો, હજુ ક્યાં પહોંચવાનું બાકી છે – એ બધી મિત્રકથા કહેવાની છે. આપણે બે વરસના સાહિત્યગ્રંથોમાં જે પ્રવાસ કર્યો છે એની ઉપલબ્ધિઓની અને એના અસંતોષોની, એક નક્કર પ્રવાસકથા રજૂ કરવાની છે.

મને ચોક્કસ આશા છે કે આજે અહીં આ સૌ અભ્યાસીમિત્રો પાસેથી વિભિન્ન સ્વરૂપ-પ્રદેશોનાં, ચોખ્ખા નકશા સાથેનાં, સમીક્ષિત પ્રવાસકથાનકો આપણને હવે સાંભળવા મળશે.

r

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

મોહન પરમારની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ : માણવા-નાણવા જેવી વિત્તવાન વાર્તાઓ | બાબુ દાવલપુરા

મોહન પરમારની પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ : સં. રાધેશ્યામ શર્મા, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, પ્રકાશક : હંમેશ મોદી, રન્નાદે પ્રકાશન, ૫૮/૨, બીજે માળ, જૈન દેરાસર સામે, પતાસા પોળ, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧, પૃ.સં. ૧૮+૩૦૦ = ૩૧૮, મૂલ્ય રૂ. ૧૭૦/-

સંપાદક શ્રી રાધેશ્યામ શર્માએ કહ્યું છે તેમ, “આઠ નવલકથા, ચાર વાર્તાસંચય, એક એકાંકીસંગ્રહ, ત્રણ વિવેચનસંગ્રહ અને સાત સમ્પાદનગ્રંથના સમૃદ્ધ પ્રદાનથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક ધ્યાનાર્હ સર્જક-વિવેચક રૂપે પ્રતિષ્ઠિત મોહન પરમારનો પ્રતિનિધિ આ સંપાદિત સંચય વાર્તાકળાના અભ્યાસીઓ, ચાહકો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે એક નમૂનેદાર નવાજેશ છે.

દલિત અને દમિત ચરિત્ર-ઘટનાને પણ વ્યંજનાત્મક, પ્રતીકાત્મક સ્તરે વહી જવાની એમની ગતિવિધિ, લલિત સર્જકો સાથે અનુઆધુનિક યુગના મહિમાપ્રાપ્ત નવલિકાનવેશ લેખક લેખે સ્થાપી આપે છે. અહીં નિરૂપિત રોમાન્ટિસિઝમ પણ પાત્રોચિત પ્રવર્તન, ભાષાકર્મ અને કથનકળાના કસબને અનુલક્ષી પ્રવર્ત્યું છે. જનપદ-તળપદ સમાજ તો એમનો માનીતો-ફાવતો ઇલાકો છે, પણ ત્યાંયે તટસ્થ અભિવ્યક્તિ મુખ્ય લક્ષ્ય છે. બે-અઢી દાયકાની વાર્તાકથનની સિદ્ધિના સરવૈયામાં હિમાંશી શેલત સાથોસાથ જેમનું નામ વારંવાર લેવાય છે એવા મોહન પરમારની આ ઉત્તમ પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ આપણા વાર્તાસાહિત્યમાં નોખી તરી આવે તેવી વિત્તવાન છે.”

આ વાર્તાસંચયમાં સ્થાન પામેલી ૨૫ વાર્તાઓનું ચયન એ દૃષ્ટિએ થયેલું છે કે એમાં મોહન પરમારની વાર્તાકલાની તમામ વિશેષતાઓ – લાક્ષણિકતાઓ અને મર્યાદાઓનો પણ અંદાજ મળી રહે. રાજેન્દ્ર પટેલે નોંધ્યું છે તેમ, “આ સંપાદનની ૨૫ વાર્તાઓ શ્રી મોહન પરમારના છેલ્લાં ૨૫ વર્ષના સાહિત્ય-સર્જનની નિપજ છે.” (૧૯૮૧થી ૨૦૦૫)ના ગાળા દરમિયાન રચાયેલી મોહન પરમારની વાર્તાઓ તેમના ચાર વાર્તાસંગ્રહો (૧) કોલાહલ (૨) નકલંક (૩) કુંભી અને (૪) પોઠમાં પ્રકાશિત થયેલી છે. આ ચૈકીની સંપાદક શ્રી રાધેશ્યામ શર્માએ પસંદ કરેલી ૨૫ વાર્તાઓ શબરી બાઈનાં ચાખેલાં બોર જેવી આસ્વાદ્ય છે. એમાં કર્તાની ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપ પરત્વેની સભાનતા,

સૂઝ-સજજતા અને વાર્તાકળાવિષયક પ્રતિબદ્ધતાની સાથોસાથ દલિત-પીડિત-ઉપેક્ષિત વર્ગનાં મનેખની સામાજિક શોષણમૂલક વિષમ પરિસ્થિતિ અને તજજન્ય વેદના-સંવેદનાઓને તટસ્થ ભાવે, સમભાવપૂર્વક ઉજાગર કરવાનાં કર્તાના પ્રયોજન-આયોજન કઈ રીતે, કેટલે અંશે ફળીભૂત થયાં છે, તે સમજવા માટે દષ્ટાંત લેખે કેટલીક વાર્તાઓને તપાસવાનો ઉપક્રમ અત્રે અભિપ્રેત છે.

આ વાર્તાસંપાદનની પહેલી નોંધપાત્ર વિશેષતા એ છે કે મોહન પરમાર અનુઆધુનિક સમયના અગ્રણી વાર્તાકાર છે, તો સંપાદક રાધેશ્યામ શર્મા આધુનિક કાળના મુખ્ય વાર્તાકાર છે. અહીં સંપાદિત વાર્તાઓમાં ભાષાના અદ્ભુત પ્રયોગો છે, તો બીજી તરફ ભાવકેન્દ્ર, દષ્ટિબિન્દુ, પાત્રો અને પરિવેશની સંયોજના છે. આ સંપાદિત વાર્તાસંચયમાં એક નવી પ્રણાલી ધ્યાન ખેંચે છે. વાર્તામાં રહેલી સૂક્ષ્મ ખૂબીઓ વધુ માત્રામાં ઊપસે છે. આ સંપાદન એક નવા વિવેચનાત્મક દષ્ટિકોણ (Critical View Point)ને અવકાશ આપે છે. આ વાર્તાસંચયમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી વાર્તાઓમાં એકીભૂત પ્રભાવ (Single effect) ઉપર સવિશેષ ભાર મુકાયો છે. એકીભૂત પ્રભાવ નિપજાવતી વાર્તાઓમાં મુખ્યત્વે પ્રથમ પુરુષ એકવચનના કેન્દ્રનો સાર્થ વિનિયોગ થયેલો છે. જેમ કે ‘આંધુ’ વાર્તામાં આંધામાં અટવાતા ભોળા પટેલને રસ્તામાં ઊંટગાડીનો સથવારો સાંપડે છે. પણ આ ઊંટગાડીના માલિક શનાને એક પ્રસંગે તેમણે તેમના ખેતરમાં લીમડો પાડવા ઝાડ ઉપર ચડ્યો ત્યારે અપમાનિત કરવાની ચેષ્ટા કરી હતી, એ ઘટના યાદ આવતાં ભોળીદાને મનોમન એ ભય સતાવે છે કે, આજે નક્કી આ શનિયો પહેલાંના વેરનો બદલો લેવા માગે છે. વાર્તા પ્રથમ પુરુષ એકવચનમાં એ રીતે રજૂ થઈ છે કે, એમાં Single effect થી પ્રગટતી વાર્તાક્ષણ વાચકને બેચેન બનાવી મૂકે છે. થોડીક હળવાશ, થોડીક વ્યંગ અને થોડીક આત્મશ્લાઘા દ્વારા નીપજતી Single effect થકી આ વાર્તા ભાવકચિત્તમાં ચોટદાર રેખાઓ અંકિત કરી જાય છે. આ વાર્તા ઉપરાંત મુખ્યત્વે ‘રઢ’, ‘લાગ’, ‘ઘૂરી’, ‘કુંભી’ અને ‘થળી’ જેવી અમુક વાર્તાઓમાં પણ પ્ર. પુ. એકવચનના કથનકેન્દ્રની સમુચિત પસંદગીને કારણે Single effect – એકીભૂત પ્રભાવની અસર સાદૈંત અનુભવાય છે.

મોહન પરમારની વાર્તાઓની બીજી ધ્યાનપાત્ર લાક્ષણિકતા છે એમાં આવતાં દષ્ટિબિન્દુઓની વિવિધતા. આ વાર્તાસંચયની ઘણીબધી વાર્તાઓમાં કથકના આંતરિક દષ્ટિબિન્દુ અને બાહ્ય દષ્ટિબિન્દુના તાલમેલ થકી વાર્તા કલાકૃતિની કક્ષાએ પહોંચે છે. જેમ કે – ‘ખાંચો’ વાર્તામાં વયોવૃદ્ધ પ્રમોદકુમારનાં આંતરિક વલોપાત અને મનોમંથન બાહ્ય પરિવેશની સાથે એકરૂપ થઈને આગળ વધે છે અને અંતે જતાં કથકનો દષ્ટિકોણ એક અદ્ભુત અંત રચી આપે છે. વાર્તાકારની ખરી કસોટી અને સિદ્ધિ વાર્તાના અંતમાં સમાયેલી છે.

મોહન પરમારની આ વાર્તાઓમાં કથકના દષ્ટિબિન્દુના અર્થપૂર્ણ વિનિયોગ દ્વારા વાર્તાની કલાત્મકતા સિદ્ધ થયેલી છે. જેમ કે – ‘તેતર’ વાર્તામાં કેન્દ્રસ્થાને ભૂખ છે. ‘તેતરની આકાશ સામે ઊંચી થયેલી ચાંચમાં એક જીવડું તરફડતું તેણે જોયું’ (પૃ. ૨૩૪) – આ બાહ્ય દષ્ટિબિન્દુના વિનિયોગથી વાર્તાનો કલાત્મક અંત સિદ્ધ થઈ શક્યો છે. સ્ત્રીઓના ઠિઠિયારા હેમતાજીની

‘ભૂખ’ને વધુ ઉત્કટ અને ઘેરી બનાવવામાં પરિણમે છે. પ્રથમ દષ્ટિએ બિનજરૂરી ભાસતાં વિગતવર્ણન વસ્તુતઃ આગંતુક નથી. વાર્તાનો કલાત્મક અંત કેવોક હોય તેનું બીજું એક નોંધપાત્ર દષ્ટાંત ‘આંગણું’ વાર્તામાં જોવા મળે છે. કજ્યાખોર મોતી ડોસી બે ઘર વચ્ચે ઈંટોનાં રોડાંની રેખા દોરે છે. તેના અવસાન પછી, વાર્તાના અંતમાં મુકાયેલું આ વાક્ય મહત્ત્વપૂર્ણ છે : “લોકો એવી રીતે બેઠા હતા કે ઈંટોનાં રોડાંની મોતી ડોસીએ દોરેલી રેખા દેખાતી ન હતી, ને આંગણું એકાકાર થઈ ગયું હતું જાણે...” (પૃ. ૨૦) અંતમાં મુકાયેલ આ વાક્યમાં વાર્તાનો ધ્વનિ અનાયાસે સૂચવાયો છે.

પાત્રોનાં બહિર્ગત સંચલનો દ્વારા થતો મનોવૈજ્ઞાનિક નિર્દેશ મોહન પરમારની ટૂંકી વાર્તાઓનું એક મુખ્ય લક્ષણ છે. વાર્તાના પ્રારંભથી જ સંબંધિત પાત્રનાં હલનચલન એક ચોક્કસ વાતાવરણનું નિર્માણ કરીને વાર્તાકોણને તંગ રાખે છે. મોટે ભાગે સર્વજ્ઞ કથક દ્વારા રચાયેલી ‘ખાંચો’, ‘ઘૂરી’, ‘લાગ’, ‘પોઠ’, ‘ચૂવો’ અને ‘વાડો’ આદિ વાર્તાઓનાં પાત્રગત ચૈતસિક વાસ્તવ બાહ્ય પરિવેશના ચિત્રણ દ્વારા સ્ફુટ થાય છે. જેમ કે – ‘ઘૂરી’ વાર્તાનો પ્રારંભ ‘બિલાડી ફાળ ભરતીક વખડાના થડને વળગી પડી. કૂતરાની બીકથી થડને બરાબર બાથમાં ભરી શકી નહિ. એટલે એનો એક પગ વખડાના થડ સાથે ઘસાયો, વખડાની છાલમાંથી ફોતરાં ઊડીને ફુસાડોસાના માથા પર પડ્યાં. ‘હત્ તારી...! મારું તો માથું ભરી નાશ્યું.’ (પૃ. ૨૬૨) ત્યાર પછી રમલી આવે છે, પોલીસ આવ્યાના સમાચાર આપે છે, પછીથી લખી ડોસી અને ફુસાડોસાનાં હલનચલન (movements), ઘરમાં જુદી જુદી જગ્યાએ પોટલી સંતાડવાની ચેષ્ટાઓ અને તેમનાં ચિત્તમાં સરજાતા આઘાત-પ્રત્યાઘાતના જાણે પડઘા પડે છે.’ આવાં દશ્યોના આલેખન થકી વાર્તા નાટ્યાત્મક બની છે. ‘ખાંચો’ વાર્તાના અંતિમ વાક્યમાં વયોવૃદ્ધ પ્રમોદભાઈનાં હલનચલન દ્વારા કથકનું દષ્ટિબિન્દુ સૂચવાયું છે : “ટેકણલાકડીને સહારે એ કયા ખાંચા તરફ વળ્યા તેની એમને સરત જ ન રહી.” (પૃ. ૭) ‘વાડો’ વાર્તામાં પણ ખેમાનાં નોળિયા પાછળ અને વાડામાં, ઘરમાં આવવા-જવાનાં હલનચલન (મુવમેન્ટ્સ) મુખ્ય ચાલક બળ બને છે.

વાર્તાકાર મોહન પરમારની બીજી એક લાક્ષણિક ખાસિયત છે પ્રભાવક વાર્તાક્ષણનો આસપાસના પરિવેશના સર્જનમાં થયેલો સાર્થ વિનિયોગ. આ પ્રકારનાં વિગતવર્ણન સામાન્યતયા સર્વજ્ઞ કથકનું ભૌતિક દષ્ટિબિન્દુ વ્યક્ત કરીને વાર્તારસની જમાવટ સાધે છે. ‘હિરવણું’ વાર્તાનું આ દશ્ય જુઓ : “જીવી હિરવણું લઈને લીમડા નીચે બેઠેલી તે દરમિયાન એક કાગડો ઊડીને લીમડા ઉપર બેઠેલો. લીમડાના ડાળા પર ચાંચ ઘસીને એણે સાફ કરી હતી. પછી એ ચરક્યો હતો, ઢીંચણો વચ્ચે લગ ભરાવીને તારનો છેડો શોધતી જીવીના માથા પર.” પરોક્ષ રીતે આ દશ્ય દ્વારા જીવીને વારંવાર ત્રાસ આપતા ગલબાજીની ઘૃણાસ્પદ ચેષ્ટાઓ સહજતયા લેખકે સૂચવી દીધી છે.

રાજેન્દ્ર પટેલે યથાર્થ જ કહ્યું છે કે, “મોહન પરમારની અનેક વાર્તાઓમાંથી સક્ષમ વાર્તાઓ ચૂંટીને શ્રી રાધેશ્યામ શર્માએ પ્રતિનિધિક સરસ સંચય આપ્યો છે... શ્રી મોહન પરમારની સંપાદિત વાર્તાઓમાં આ કલાત્મક ક્ષમતા ભારોભાર છે. ઘણીબધી વાર્તાઓમાં તેમનું ખેડાણ

અને ગતિશીલ પ્રવર્તન સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, તેથીસ્તો અનુઆધુનિક ગાળાના મુખ્ય વાર્તાકાર તરીકે એ ઊભરી આવ્યા છે.” ‘નિવેદન’માં સંપાદક શ્રી રાધેશ્યામ શર્માએ કહ્યું છે તેમ, ‘મોહનભાઈ એક પ્રતિપન્ન કથનકળાકાર છે. અગ્રણી વિવેચકોની વિવેચના તે પામ્યા છે, એ દિશામાં અહીં, વાર્તાકલાનાં ગહન અભ્યાસીઓ ડો. ઇલા નાયક, વાર્તાકાર રાજેન્દ્ર પટેલ, કવિશ્રી લાભશંકર ઠાકર અને આ લખનારનાં મૂલ્યાંકનો ઉપલબ્ધ છે.’”

આજની ટૂંકી વાર્તા વિશે ડો. ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ નોંધેલું આ નિરીક્ષણ ધ્યાનપાત્ર છે : “આધુનિકતાના બળે કવિતા કે નિબંધ તરફ ખેંચાયેલી ટૂંકી વાર્તાએ વાસ્તવિકતાના આભાસ અને પ્રભાવોને છોડીને પોતીકી વાસ્તવિકતાના આગ્રહમાંથી જે સ્થળહીન – સમયહીન એકવિધતા અને નીરસતા ઊભી કરી હતી એમાંથી ભાષાની સભાનતા અને ઘટનાની વ્યંજકતા લઈને આજની ટૂંકી વાર્તાએ નવું કલેવર તૈયાર કર્યું છે... આ સંદર્ભમાં અનેક પ્રયોગો સાથે અનેક વાર્તાકારો બહાર આવ્યા છે, પરંતુ એમાં હિમાંશી શેલત અને મોહન પરમારની સિદ્ધિ એકદમ દેખીતી છે...” ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના પર્યાયરૂપ બનેલા મોહન પરમાર અનુઆધુનિક સ્તબકના પ્રમુખ વાર્તાકારોમાંના એક છે. ૧૯૮૦થી આજ પર્યંત તેઓ વાર્તા લખી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે : ‘હા, હજીય હું વાર્તાઓ લખવાનો છું.’ (‘વાર્તારોહણ’ પૃ. ૧૩) ‘કોલાહલ’, ‘નકલંક’, ‘કુંભી’ અને ‘પોઠ’ એ ચાર વાર્તાસંગ્રહો આપણને તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત થયા છે. આ સંગ્રહોની રચનાઓનો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે તેઓ એક ગતિશીલ વાર્તાકાર છે... તેમના પ્રથમ સંગ્રહ ‘કોલાહલ’ની રચનાઓમાં કચાશ જોવા મળે છે તો સાથે ભવિષ્યના આશાસ્પદ વાર્તાકારનો તિખારો પણ જોવાય છે. આ પછીના ત્રણે સંગ્રહોમાં નબળી રચનાઓ આંગળીને વેઢે ગણાય એટલી જ છે. મોહન પરમાર ટૂંકી વાર્તાના સ્વરૂપની પાકી સમજ ધરાવે છે, અને વાર્તાકલા માટે સભાન પણ છે... આમ વાર્તાલેખન અને ભાવન આ વાર્તાકાર માટે તૃપ્ત કરનારી ઘટના છે.” ડો. ઇલા નાયકનું આ મંતવ્ય સ્વીકાર્ય બને તેવું છે : “મોહન પરમારે પરંપરા અને આધુનિકતાના અંશોનો વાર્તામાં પોતીકી રીતે વિનિયોગ કરી કશુંક નવું સિદ્ધ કરવાનો પુરુષાર્થ કર્યો છે. તેમની વાર્તાઓ પૂર્વઆધુનિક અને આધુનિક વાર્તા કરતાં જુદી છે. ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તામાં તેમણે આગવી ઓળખ ઊભી કરી છે... તેમની વાર્તાએ પરંપરિત અને આધુનિક વાર્તાઓ પાસેથી પોષણ મેળવી પોતાની રીતે વિકાસ સાધ્યો છે. તેમની ઘણીખરી વાર્તાઓ ગ્રામીણ સમાજ કે દલિત સમાજની વાસ્તવિકતાનું નિરૂપણ કરે છે, પણ આ નિરૂપણ આકોશયુક્ત કે અભિનિવેશપૂર્ણ નથી. વાર્તા લખતી વખતે વસ્તુનું વાર્તારૂપાંતરણ જ તેમની સમક્ષ રહ્યું છે. આથી દલિત વાર્તામાં પણ અંતે તો મનુષ્ય જ લક્ષિત થયો છે. દલિત મનુષ્યના માનવીય ગુણોને તેમણે પ્રકાશિત કર્યાં છે. દલિતોને થતા અન્યાય કે શોષણનાં ચિત્રો પણ અહીં મળે છે. ‘થળી’, ‘વેઠિયા’, ‘કોહ’, ‘રઠ’ જેવી વાર્તાઓમાં દલિત શોષણ કે અન્યાયનાં ચિત્રો મળે છે, તો કેટલીક વાર્તાઓમાં દલિત પાત્રોની ઉદાત્તા દર્શાવાઈ છે. ‘હિરવણું’, ‘આંધુ’, ‘નકલંક’ જેવી વાર્તાઓને આના દષ્ટાંત તરીકે લઈ શકાય. તેઓ આ બધામાં કૃતિ વાર્તારૂપ ધારણ કરે છે કે નહીં તેની જ ચિંતા સેવતા હોય છે. આ માટે તેઓ ઘટના આધારે સંવેદન કે પાત્રચિત્તની ગતિવિધિને નિરૂપે છે. આ માટે તેઓ કથન, વર્ણન, પ્રતીક, કપોલકલ્પના જેવાં ઉપકરણો ખપમાં લે છે.

ગ્રામચેતનાની વાર્તાઓમાં બોલીનો ઉચિત પ્રયોગ તેમની વાર્તાને વાસ્તવિક પરિમાણ આપવામાં મદદરૂપ થાય છે. સૂક્ષ્મ સ્તરે પ્રવર્તતું વસ્તુવિધાન હોવા છતાં વાર્તા વાયવ્ય બનતી નથી પણ મૂર્તતાનો અનુભવ કરાવે છે. વાસ્તવનો લોપ નહીં પણ તિરોધાન થયું છે. આથી જ તેમની વાર્તામાં વસ્તુ ક્ષેત્રોની જેમ એક કૂંડે ઊડી જાય એવું નથી તો ગળે બાંધેલા પથ્થરના વજનથી ડૂબી જતી વ્યક્તિ જેવું પણ નથી. વાર્તાના વિષયવસ્તુમાં કોઈ ને કોઈ દષ્ટિબિંદુ નિહિત હોય છે. તેમને મન સમગ્ર કૃતિમાંથી ઊઠતા અર્થસંદર્ભનું મહત્ત્વ વિશેષ હોય છે... આ વાર્તાકારને વાર્તાતત્ત્વના ભોગે કશુંય ખપતું નથી.”

ડો. ઇલા નાયકે સદષ્ટાંત વિગતે દર્શાવ્યું છે તેમ, “વાર્તાવિષય ગમે તે હોય પણ પાત્રની ચૈતસિક સ્થિતિઓનું અનેકવિધ સ્તરે થયેલું નિરૂપણ મોહન પરમારની વાર્તાની વિશેષતા છે. પાત્રનું મનોવાસ્તવ તેઓ એક મનોવૈજ્ઞાનિકની અધિકૃતતાથી આલેખે છે. ભોળીદા (આંધુ), દીપ્તિ (સાંજ), હીરા (તણખલું), બેચરદા (રેચબો), શનો (ચૂવો), ખેમો (વાડો), રૂપાંદે (વાચક) હેમતાજી (તેતર), ખોડભૈ (મંડપ), સોમવતી (પટરાણી), હુસેનઅલી (ભાગોળ), જીવી (હિરવણું), જશુભા (રઠ), દલપત (વાવ), વાલો(પોઠ), રેવી (થળી), શકરી (કુંભી) વગેરે અનેક પાત્રો નજર સામે તરવરી રહે એવાં જીવંત થયાં છે. આ પાત્રો એની આસપાસના પરિવેશ સાથે એકરૂપ હોય એવાં જોવાય છે. પરિવેશ વિના આ પાત્રો અધૂરાં છે. પરિવેશનું નિરૂપણ વાર્તાકાર ઝીણી ઝીણી વિગતો સાથે કરે છે, કેમકે તેમની પાસે ઝીણવટભરી નિરીક્ષણશક્તિ છે અને જેનું નિરીક્ષણ કર્યું છે તેને ભાષામાં મૂકવાની સમર્થ નિરૂપણશક્તિ છે. તેમણે બોલીનો ઉપયોગ સૂઝપૂર્વક કર્યો છે. બોલીને કારણે વાર્તા અપ્રત્યાયનશીલ બનતી નથી. વાર્તાભાષામાં સરલતા છે. વાર્તાકારનું તાટસ્થ્ય સમાજ સાથેની નિસબતનું વિરોધી નથી. વાર્તાકાર ઉચિત કલાપરક અંતર ઊભું કરીને જીવનનું વિધેયક દષ્ટિબિંદુ વ્યંજિત કરી શક્યા છે. તેમણે પરિચિત સમાજવાસ્તવમાંથી અપરિચિત વાસ્તવ રૂપે પ્રગટ કરવામાં અનુભવ અને આંતરસૂઝનો સાર્થક ઉપયોગ કર્યો છે. તેમના ચાર વાર્તાસંગ્રહોનો અભ્યાસ કરતાં જણાય છે કે તેમણે સંખ્યાબંધ ઉત્તમ વાર્તાઓ આપી છે. ‘નકલંક’, ‘આંધુ’, ‘રેચબો’, ‘ચૂવો’, ‘કોહ’, ‘જળાશય’, ‘આડમ્બર’, ‘વાડો’, ‘હિરવણું’, ‘વાચક’, ‘ઘૂરી’, ‘તેતર’, ‘છીંડું’, ‘થળી’, ‘વેઠિયા’, ‘કુંભી’, ‘મંડપ’, ‘કળણ’, ‘તટવર્તી’, ‘પટરાણી’, ‘ભાગોળ’, ‘વાવ’, ‘ખળી’, ‘રઠ’, ‘લાગ’, ‘પોઠ’ ચિરંજીવ બની રહે એવી વાર્તાઓ છે. વાર્તાકલાની સૂઝ અને સભાનતા પર વાર્તાકારનું પોતાનું નિયંત્રણ છે તેથી નખશિખ વાર્તાઓ રચી શક્યા છે, અને સહજતાને અળપાવા દીધી નથી. કોઈ પણ પ્રકારના પૂર્વગ્રહ વિના વાર્તાનું વાર્તા તરીકે જ સેવન કરતા મોહન પરમાર ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તા ક્ષેત્રે બલિષ્ઠ સર્જક તરીકે ઊભર્યા છે.”

શ્રી મોહન પરમારે નોંધેલી પોતાની ટૂંકી વાર્તાના સર્જન અને સ્વરૂપ અંગેની કેફિયત (શબ્દસૃષ્ટિ : ઓક્ટોબર-નવેમ્બર : ૨૦૦૮) તેમની ટૂંકી વાર્તા વિશેની નિસબત અને નિષ્ઠાને સમજવા માટે લક્ષમાં લેવા જેવી છે : “...મારી મથામણ માત્ર વાર્તા રચવા સંદર્ભે જ છે. કલાના ભોગે વાર્તામાં કશાં અળવીતરાં કરતો નથી. નવલકથાની જેમ જ ટૂંકી વાર્તા લખવામાં મને ભરપૂર આનંદ મળ્યો છે... પૂરી સજજતાથી હું વાર્તા પાસે જાઉં છું. વાર્તા મારામાં પ્રગટે

છે. અત્યાર સુધીમાં હું ૮૦ વાર્તાઓ લખી બેઠો છું. આશ્ચર્ય થાય છે. આ કઈ રીતે બન્યું ? સતત વાર્તાઓ લખવા છતાં વાર્તાકાર તરીકે હું જીવતો રહ્યો છું તેનો મને આનંદ છે. મને ભાવકો, વાર્તાસર્જકો, વાર્તાઅભ્યાસીઓ અને વિવેચકોનો અકલ્પ્ય પ્રેમ મળ્યો છે. ૧૯૮૦ પછી પ્રગટેલા અનુઆધુનિક સ્થિત્યંતરમાં મારી વાર્તાઓની નોંધ લેવાય છે તે મારે માટે આનંદદાયક ઘટના છે.”

ગુજરાતી ટૂંકીવાર્તાના વિકાસમાં મહત્ત્વપૂર્ણ સ્થાન ધરાવતા મોહન પરમારની ‘પ્રતિનિધિ વાર્તાઓ’ (સં. રાધેશ્યામ શર્મા) ટૂંકી વાર્તાના મર્મજ્ઞ ભાવકો, સર્જકો અને વિવેચકોને માણવા-પ્રમાણવાનું મન થાય તેવી વિત્તવાન છે.

પ્રેમજીભાઈનાં સ્મરણચિત્રો | ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

[|| સ્મરણની ફૂલમાળા || પરિચિત પાત્રોના સદ્ભાવનો પ્ર-ભાવ || : છાયાલોક, પ્રેમજી પટેલ, પાર્શ્વ પ્રકાશન, મૂલ્ય રૂ. ૧૨૦/-]

(૧)

જીવન એ સારામાઠા અનુભવોનો સરવાળો છે. એમાંથી કેટલાક સુખદ અનુભવોને વાગોળવાનું દરેક માનવીને ગમે છે. રેખાચિત્રોનો સર્જક એ રીતે સુખદ સ્મૃતિ વાગોળે છે. અનુભવના હાર્દને સાચવી એ સ્મૃતિને શબ્દચિત્રથી આછી આકારે છે. એમાં સચ્ચાઈ હોવાને કારણે એ અસરકારક બને છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં એ પ્રકારે રેખાચિત્રો લખાયાં છે. માણસાઈના દીવા, નામરૂપ, નોખાં અનોખાં, થોડા નોખા જીવ, વ્યથાનાં વીતક, માટીનાં મનેખ, માનવતાના ભેરુ જેવા સંચયોની યાદી થઈ શકે. રેખાચિત્રનાં સ્વરૂપલક્ષણો ઉવેખીને અહીં કેટલીક છબીઓ ઢિલાઈ છે. હું આને સ્મરણચિત્રો કહું છું.

(૨)

એ પરંપરામાં પ્રેમજી પટેલકૃત રેખાચિત્રોનો સંચય ‘છાયાલોક’ આવે છે. પ્રસ્તુત સંચયમાં પોતાના પરિચયમાં આવેલા મધ્યમ સ્તરના માનવીઓમાં રહેલા સદ્ગુણોને ઉજાગર કરતાં શબ્દચિત્રો આપ્યાં છે. જેમાં પાત્રગત નિરૂપણો તથા મર્યાદાઓની વાત થઈ છે. સંચયમાં કુલ ૩૪ રેખાચિત્રો છે. એમાંનાં બાર અધ્યાપકોનાં, ત્રણ શિક્ષકોનાં અને ચાર-પાંચ પોતાના વતન-પરિવારનાં અને આઠ-દસ લેખકના લોકસાહિત્યની સામગ્રી મેળવવા નિમિત્તે પરિચિત થયેલાં પાત્રો છે. અહીં સ્ત્રીઓ પણ છે. અભણ છે. ભણેલા છે – અલગ અલગ સ્તરના માણસો છે. બાળકો પ્રત્યે અપાર પ્રેમ દાખવતી નવલમાએ લેખકનો હાથ ભલે ઉતારી નાખ્યો પરંતુ એક વીઘો જમીન દાનમાં આપી જે દિલગીરી બતાવી એમાં એમના વ્યક્તિત્વની ધજા ઊંચે ચઢી છે – પગની સપાટ પાંચ વરસ ચલાવતાં “બો’મા’ના વૈધવ્યને લેખકે સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી ઉજાગર કરી આપ્યું છે. અહીં લેખકે પોતાનો પરિવાર, ગ્રામજનો, શિક્ષકો અને પ્રદેશનાં અન્ય – ગામોનાં પાત્રો સાથે પણ પરિચય કેળવ્યો છે.

‘લોકો લાખ બે લાખ દાનમાં આપે છે ત્યાં આપડો વીઘો તો હું વસ્ત્યાતમાં !’, ‘દવાખાનું થાય તો લોકોના આશીરવાદ મલશે એ થોડું છ ભાઈ !’ જેવી ઉક્તિ બોલતાં નવલમા છે એક તરફ તો બીજી બાજુ ‘લલરી’ના પાત્ર દ્વારા ઝરણા જેવા વ્યક્તિત્વને પર્વતની જેમ થીજી જતું પણ બતાવ્યું છે. ચૌદ વર્ષના ખેતમજૂર – પોપટનો પશુપ્રેમ – બળદને ઘૂઘરા બાંધવાની ઘટના દ્વારા લેખકે બતાવ્યો છે. લેખકના જોડામાં પોપટ પગ નાખી શક્યો નથી. એનો લેખકને વસવસો છે. પણ વ્યંજના તો એમ વિસ્તરે છે કે લેખકની તુલનામાં એનું વ્યક્તિત્વ વધુ કર્તવ્યનિષ્ઠ હતું...

(૩)

લેખકને પોતાના વ્યવસાય (અધ્યાપન) નિમિત્તે જેમનો પરિચય થયો છે – એમાંય જેની સાથે સદ્ભાવ કેળવી શક્યા છે એ સદ્ભાવ પ્ર-ભાવ થઈને અહીં પ્રગટ થયો છે. અર્થશાસ્ત્રના સુજ્ઞ અધ્યાપક અમૃત સોનીની નાટ્યપ્રીતિ યેવલા બીડીના ધુમાડે ધુમાડે પ્રગટાવીને લેખકે નૈષ્ઠિક અધ્યાપકનું એક દૃષ્ટાંત આપ્યું છે –

‘અમૃત સોની તો મોડાસામાં હતા. ધીરુભાઈ ઠાકરસાહેબનાં નવરત્નોમાંનું એક રત્ન !’ આ વાત ભલે પેરેડીનો એક સંવાદ હોય પણ નગદ સત્ય બનીને રણકે છે. પ્રા. શેખનું રેખાચિત્ર હૃદયંગમ બન્યું છે. ફકીર જેવા અલગારી અધ્યાપક શ્રી શેખના રેખાચિત્રમાંથી ઊભી થતી બિનસાંપ્રદાયિક મનુષ્યની છબી નોંધપાત્ર છે. પુસ્તકોથી ઘેરાયેલા પ્રો. શેખ કોમી રમખાણોના સમયમાં પણ ડર્યા વગર કરફૂમમાં બહાર ફરે છે. તેમની કોમના માણસોને નવાઈ લાગે – એ તો કહે – ‘બુદ્ધા કા બંદા હૂં.’ લેખકને લોકસાહિત્યાભિમુખ થવાની પ્રેરણા તેમની પાસેથી મળે છે. પાનના રસિયા મહેન્દ્ર અમીન માનવતાનો કાચ ફૂટે નહિ એનું ધ્યાન રાખીને પરદેશમાં નિવાસ કરે છે. વિદ્યાર્થી સાથે આત્મીયતા કેળવનાર પ્રા. કિશોરસિંહ સોલંકીના વ્યક્તિત્વની રેખાઓ, ઉમાશંકરનો યથોચિત મહિમા કરતા અને અબુધ ગ્રામજનોને સમજાવતા સંવેદનશીલ અધ્યાપક પ્રાગજીભાઈનું હૂબહૂ ચિત્ર પ્રેમજીભાઈ આપે છે. મોહનલાલ પટેલ જેવા વરિષ્ઠ શિક્ષકમાં રહેલી નમ્રતા અને શક્તિશાળી નવોદિતોને પ્રોત્સાહિત કરવાની તત્પરતાનાં દર્શન થાય છે. પ્રતાપસિંહજી જેવા ઓલિયા માણસની વાત. ઉછીના પૈસા આપીને, ઘર ભેળાવતો અધ્યાપક પરિવારનો ઠપકો સાંભળે – પણ અન્યને સહાયરૂપ થવાની સંવેદનાને સાચવે. આગળ જતાં પ્રતાપસિંહ સોલંકી પાસેથી બોધ મેળવતા લેખક પ્રિ. પી. કે. મહેતાસાહેબથી બોલિલ જિંદગીને હળવાશથી લેતાં શીખે છે. પરાજિત પટેલ જેવા સર્જક પાસેથી સમસંવેદનનો પાઠ શીખે છે. મોતીભાઈ પટેલ જેવા શિક્ષણશાસ્ત્રી પાસેથી સક્રિયતાનો, હૂંફનો અને પ્રગતિનો પાઠ ભણે છે. પ્રા. સુરેશ શેલત પાસેથી ગુપ્તદાનનો મહિમા કરતાં શીખે છે. આ તમામ અધ્યાપકોનાં શબ્દચિત્રો લાઘવના ગુણથી આલેખાયાં છે. ‘મથામણ’માં કવિ પ્રતાપસિંહ રાહોડ વિદ્યાર્થીપ્રિય આચાર્ય છગનભાઈ પટેલને નાનકડા પ્રસંગો દ્વારા આલેખવામાં લેખક સફળ રહ્યા છે.

અહીં સમસ્યાઓમાં ઘેરાયેલાં નૂરીબહેન મુસ્લિમ પરિવારમાં છે – પતિ અને પુત્રોથી ત્રસ્ત... કોમી દાવાનાગમાં પણ એ સાચા અર્થમાં પોતીકી ભાવનાથી હિંદુઓની સાથે જ રહ્યાં. ડર્યા વિના આખરે જમાઈ તેમને તેડી ગયો ત્યારે પણ ગામની પ્રીતિ ઓછી થતી નથી. નૂરીબહેન

ભલે અભણ રઘ્વાં પણ એમની ભાવના અનન્ય હતી ! અભણ નવલમાની ઉદારતા, મણિબાની પિયર-પ્રીતિ, સાસુ-વહુના વિસંવાદો વચ્ચે પણ કડવાશ વગર સક્રિયતાથી જીવે. રૂખીબહેનનું પાત્ર એક વૃદ્ધાનું છે. તેમની પાસેથી લોકવાર્તાઓ લેખક મેળવે છે. ગંગાબહેન પટેલ, હીરાબહેન પરમાર જેવાં પાત્રો સ્ત્રીપાત્રો છે – તેમનાં ચિત્રો લાઘવપૂર્ણ બન્યાં છે. સેવા કરનાર બાબુસિંહનું ચિત્ર પણ અનન્ય બન્યું છે. અહીં તમામ સ્તરનાં પાત્રોમાં કંઈક ને કંઈક વિશેષતા છે. જે લેખકે નોંધી છે.

(૪)

લેખકની નિરૂપણરીતિની વિશેષતાઓ નિહાળીએ. ખૂબ ઓછા શબ્દોમાં ચિત્રો કંડારે છે.

પ્રો. શેખનું ચિત્ર જુઓ –

- ‘પહોળી છાતી, બંડી અને તે ઉપર એવી જ પહોળી દાઢી. દાઢીમાં પાનનો છાંટે વાળ ઉપર લાંબો પથરાઈ ગયેલો. મૂછો સફાસફા – મુસ્લિમ કટ દાઢી. વિશાળ ભાલ. માથે મુસલમાની ટોપી.’
- પીળી ઓઢણી, ગુલાબી કબ્જો અને લીલી ઘાઘરી પહેરવાની રોજની ટેવ. હું એને દૂરથી ઓળખી કાઢું લલરીને (પૃ. ૨૫)
- બા – મણિબા – ‘અમારા સમામાં આદમી – બૈરુ પરચા વરસનાં હોય તોય ગોંમ વચી છેટાં છેટાં હોંડે... આવું ચોંટીને...

લેખકની વિનોદવૃત્તિનો પરિચય કરાવતાં વિધાનો પણ મળે છે.

સાહિત્યિક સંદર્ભો

હૃદયંગમ મિત્રોની સાથે લેખકની શૈલીમાંથી નોંધપાત્ર ઉક્તિઓ જુઓ,

- (૧) લલરીના વિધવા થવાથી લેખક લખે છે – ‘મારા પર હિમ પડ્યું.
- (૨) ખાધા પછી રિસાજે પાછો એમ કહી રીહ ઓલવી કાઢે. (પૃ. ૧૧૯)
- (૩) ગાંસડી ફસકાય એમ હસી પડ્યા. (પૃ. ૧૧૧)
- (૪) ફુગામાં બહુ હવા ભરો તો ફુગાની શી ગત થાય ? (પૃ. ૧૧૩)

‘છાયાલોક’ વાંચતાં તેના લેખકને થયેલા પરિવારનો, ગ્રામજનો, શિક્ષકો, પ્રદેશના ગ્રામજનોનો પરિચય કેળવ્યો છે. લેખકની શૈશવ, કિશોર અને યુવાવસ્થામાં જેમનો પરિચય થયો છે તેનો ચિતાર મળે છે.

સમગ્ર સંપ્રદમાંથી પસાર થતાં ઉત્તર ગુજરાતના માહોલ પ્રત્યક્ષ થાય છે. એના સંવાદો બોલીમાં રજૂ થયા છે. મકાનનાં વર્ણનો, એની વગેરેની વાત, ગામડામાં શહેરનો પ્રવેશ, લોકવાર્તા વગેરે વિગતો સમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો એમાં ઉત્તર ગુજરાતને પ્રત્યક્ષ કરી શકાય. તમામ પાત્રો સંવેદનાસભર છે. આથમતા સૂરજનાં અજવાળાં છે. બધાં પાત્રો મોટેભાગે વયસ્ક પાત્રો છે. પોપટને બાદ કરતાં કોઈ બાળકનું પાત્ર નથી. નાના માણસની મોટાઈ અથવા સારપને પ્રગટાવતાં આ ગુણગ્રાહી સ્મરણચિત્રોને ગુણોનો ગુલદસ્તો ન કહેતાં, સ્મરણની ફૂલમાળા કહીને આવકારીએ.

‘મેઘદૂત’ના ઉત્તમ ગુજરાતી અનુવાદનો નવો અવતાર – સાહિત્યિક રજૂઆત સાથે | પ્રફુલ્લ રાવલ

મેઘદૂત : કાલિદાસ, અનુ. કિલાભાઈ ઘનશ્યામ, સંપાદન : રજનીકુમાર પંડ્યા, ચિત્રસંપુટ સાથે બે ઓડિયો સી.ડી., પ્રકાશક : કિંમત : સમગ્ર સેટ રૂ. ૫૯૫, માત્ર પુસ્તક રૂ. ૨૯૫

મહાકવિ કાલિદાસ-વિરચિત ‘મેઘદૂત’ કાવ્યાનુરાગી ભારતીય લોકોના હૃદયમાં અનોખું સ્થાન ધરાવે છે. આ ખંડકાવ્યની મોહિની વર્ષો બાદ પણ એટલી જ પ્રભાવક રહી છે. મૂળ તો આપણા મહાકાવ્ય ‘રામાયણ’ પરથી કવિને આ કાવ્યનું વસ્તુ સૂઝ્યું હોવાનું મલ્લિનાથે નોંધ્યું છે. પરંતુ કાલિદાસની વિશિષ્ટ સર્જકપ્રતિભાએ એ કાવ્યની કળાત્મકતા કાવ્યરસિકો – કાવ્યજ્ઞોને અપાર આનંદ બક્ષતું રહ્યું છે. ‘મેઘદૂત’ની ખ્યાતિ ભારત બહાર યુરોપીય દેશોમાં પણ વ્યાપેલી છે અને સંસ્કૃતમાં એની લગભગ વીસેક ટીકાઓ લખાઈ છે. જેમાં મલ્લિનાથની ટીકાનું સાહિત્યિક મૂલ્ય અદકરું છે. જેનો પાછળથી અનેકોએ ઉપયોગ કરીને ‘મેઘદૂત’ની કાવ્યકળા સમજવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. વળી આ કાવ્યની પ્રશંસા પણ એટલી જ થઈ છે તો ‘મેઘદૂત’ની શૈલીનું અનુકરણ કરીને પાર્શ્વભ્યુદય, નેમીદૂત, પવનદૂત, હંસસંદેશ, મનોદૂત, શુકસંદેશ જેવી પંદરેક રચનાઓ રચાઈ છે અને એમ સંદેશકાવ્ય કે દૂતકાવ્યની પરંપરા ઊભી થઈ હતી. એ જ રીતે ગુજરાતીમાં પણ ‘મેઘદૂત’ના પ્રભાવ તળે, એની છાયામાં ‘માલતીસંદેશકાવ્ય’, ‘અનિલ દૂત’, ‘શશાંક દૂત’, ‘ચંદ્રદૂત’ જેવી રચનાઓ રચાઈ છે. વળી ઓગણીસમી સદીના અંતમાં ‘મેઘદૂત’ને ગુજરાતીમાં અનૂદિત કરવાનો પ્રારંભ થયો અને વીસમી સદીના અંત સુધીમાં એના અનેક અનુવાદો ઉપલબ્ધ થયા – ગદ્યમાં ને પદ્યમાં. એમાં અત્યાર સુધીમાં શિખરે રહ્યો છે કિલાભાઈ ઘનશ્યામે કરેલો સમશ્લોકી અનુવાદ. આ અનુવાદ પ્રકાશિત થયો હતો ૧૯૧૩માં. એ પૂર્વે નવલરાય (૧૮૭૧), ભીમરાવ ભોળાનાથ (૧૮૭૯), હરિકૃષ્ણ બળદેવ ભટ્ટ, (૧૮૮૬), શિવલાલ ધનેશ્વર (૧૮૮૮), વિહારી (૧૯૦૮)ના પદ્યાનુવાદ થયા હતા. વળી એમ. જી. પંડિત (૧૮૮૬) અને મહાશંકર એલ. ભટ્ટ (૧૮૮૬)ના ગદ્યાનુવાદ પણ થયા હતા. કેશવ હ. ધ્રુવે અનુવાદનો પ્રારંભ કરેલો, પરંતુ એ પૂર્ણ થયો નહોતો. ગુજરાતી ભાષામાં કિલાભાઈ ઘનશ્યામનો અનુવાદ છઠ્ઠો હતો. હરિલાલ હર્ષદ ધ્રુવે પણ પૂર્વમેઘ અનૂદિત કરેલો. આ ક્રમમાં ન્હાનાલાલનો અનુવાદ આઠમા ક્રમે હતો. લલિતે મંદાકાન્તામાં અનુવાદ કર્યાનું કિલાભાઈએ નોંધ્યું છે. બળવંતરાયે ૧૨ શ્લોકોનો અનુવાદ કર્યો હતો. ૧૯૩૭માં ત્રિભોવન ગૌરીશંકર વ્યાસ પાસેથી ઝૂલાણા છંદમાં અનુવાદ મળે છે. પૂજાલાલ ૧૯૩૮માં પોંડિચેરીમાં ‘મેઘદૂત’નો અનુવાદ કરે છે. ૧૯૫૬થી ૧૯૬૦ દરમિયાન અભ્યાસક્રમમાં ‘મેઘદૂત’ મુકાતાં છ ગદ્યાનુવાદ થાય છે. મનહરલાલ હરિહરરાય મહેતાનો પદ્યાનુવાદ ૧૯૪૨માં પ્રાપ્ત થયો છે. નટવરલાલ જાની, હીરાચંદ ઝવેરી, શંભુચંદ નાન્દી, કૃપાશંકર પંડિત ને બુલાખીરાય પંડ્યાના પદ્યાનુવાદ ૧૯૪૮થી ૧૯૬૪ દરમિયાન થયા છે. હેમંત દેસાઈના અનુવાદને યાદ કરવો પડે. ૧૯૬૮માં જયંત પંડ્યા અને સમશ્લોકી અનુવાદ આપે છે અને મનસુખલાલ સાવલિયાએ સમશ્લોકી – વિષમશ્લોકી અનુવાદ આપ્યો છે. ડૉ. ગૌતમ પટેલ અને પ્રો. કપિલરાય દવેએ પણ પદ્ય અનુવાદ કર્યો

છે. ૧૯૮૦માં પરમસુખ પંડ્યાએ 'મેઘદૂત - એક રસદર્શન' નામે મુક્ત ગદ્યાનુવાદ ચિત્રો સાથે આપ્યો છે. એમાં કનુ દેસાઈનાં બહુરંગી ચિત્રો પણ છે. આમ, ગુજરાતીમાં 'મેઘદૂત'ના અનુવાદની પ્રક્રિયા છેક વીસમી સદીના અંત સુધી ચાલી છે.

ઈ.સ. ૧૯૧૩માં કિલાભાઈ ઘનશ્યામની 'મેઘદૂત'ના અનુવાદની પહેલી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ. એક દાયકા પછી એની બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે કિલાભાઈએ આ નશ્વર જગતમાં વિદાય લીધી હતી. પહેલી આવૃત્તિને પ્રસિદ્ધ થયે એક સદી થવામાં છે ત્યારે વિવિધ સાહિત્યિક પ્રકલ્પો સફળતાથી પાર પાડનાર રજનીકુમાર પંડ્યાએ હીરાલક્ષ્મી મેમોરિયલ ફાઉન્ડેશનના જનક કાવ્યગુણી શ્રી નવનીતલાલ આર. શાહના સહયોગથી કિલાભાઈ ઘનશ્યામના ગુજરાતી સમશ્લોકી અનુવાદને પંડિતોની પોથીમાંથી બહાર કાઢીને લોકહૃદય સુધી પહોંચાડવાનો એક પ્રયાસ' કર્યો છે. અને 'મેઘદૂત'ની આકર્ષક મનોહારી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરીને ગુજરાતી ભાષાના કાવ્યપ્રેમી વાચકોને કવિ કાલિદાસની આ પ્રશિષ્ટ કાવ્યકૃતિને સુલભ કરી આપી છે. આ મુદ્રિત આવૃત્તિમાં ચિત્રસંપુટ સાથે તેની બે ઓડિયો સીડી પણ સામેલ છે. ગુજરાતી ગાયક પ્રફુલ્લ દવેના સુમધુર કંઠે આ મેઘદૂત ગવાયું છે જેનું સંગીત આશિષ દેસાઈએ આપ્યું છે અને વિવરણ વિદ્યુલ્લતા ભટ્ટના મધુર અવાજમાં રજૂ થયું છે. આમ આ એક વિશિષ્ટ પ્રકાશન બન્યું છે.

પ્રારંભે કવિવર ટાગોરના 'પ્રાચીન સાહિત્ય'માંથી એક ખંડ સાથે 'મેઘદૂત' ફિલ્મનો સારાંશ ગીત રૂપે આપ્યો છે. ૧૯૬૦માં 'મેઘદૂત'ની ટપાલ-ટિકિટ ભારત સરકાર દ્વારા બહાર પડી હતી તેના First day Coverના બ્રોસરનું થોડુંક લખાણ છાપ્યું છે. રામેટેકની માહિતી અહીં સામેલ છે. કાલિદાસ સંસ્કૃત અકાદમી - ઉજ્જૈનનો પરિચય ડૉ. જગદીશ શર્માના માહિતીસૌજન્યથી મૂક્યો છે. 'મેઘદૂત'ની આવૃત્તિ ને અનુવાદની માહિતી સાથે કાલિદાસની પ્રતિમાના ચિત્ર સાથે આછી જીવનરેખા દર્શાવી છે. કિલાભાઈનો સચિત્ર પરિચય અપાયો છે. સાથે ૧૯૧૩માં પ્રસિદ્ધ 'મેઘદૂત'ની બીજી આવૃત્તિનું મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર મૂક્યું છે. 'મારા હૃદયની વાત' એ શીર્ષક તળે નવનીતલાલ શાહના આ પ્રકાશન કરવા માટેના વિચારો વ્યક્ત થયા છે. અહીં 'મેઘદૂત'માં ઉલ્લેખિત સ્થાનો, વનસ્પતિઓ, પશુપક્ષીઓની યાદી સામેલ કરી છે. રામગિરિથી અલકા સુધીના મેઘમાર્ગનો નકશો સંપાદકની સૂઝને નિર્દેશે છે. કાલિદાસનાં ત્રણ મનોચિત્રો સાથે શ્લોકને અનુરૂપ ૧૪ રંગીન ચિત્રોનો સંપુટ આપ્યો છે. કનુ દેસાઈ, ફરીદ, કુમાર મંગલસિંહજીનાં ચિત્રો કાવ્યને આત્મસાત્ કર્યાની પ્રતીતિ કરાવે છે.

રજનીકુમાર પંડ્યાનું આ સંપાદન એમની શિષ્ટ સાહિત્યપ્રીતિને નિર્દેશે છે તો એમનો પરિશ્રમ અછાનો રહેતો નથી.

ગુજરાતી વાચકોને કવિ કાલિદાસની અપૂર્વ કાવ્યકૃતિને, ગુજરાતી ભાષાની ક્ષમતા દર્શાવતા અનુવાદ સાથે, સુલભ કરી આપી તે અભિનંદનને પાત્ર છે. કિલાભાઈના ભુલાતા જતા ઉત્તમ અનુવાદને પુનઃ આલોકિત કર્યો છે.

r

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

'વાંચે ગુજરાત' અંતર્ગત સુરતમાં યોજાયેલા પુસ્તક-પરિચયના

કાર્યક્રમો

પુસ્તકો વાંચતાં બાળકોનો માનસિક વિકાસ વધુ

- ડૉ. રમેશ ઓઝા

સુરત : 'સ્વર્ણિમ ગુજરાત'ની ઉજવણી નિમિત્તે 'વાંચે ગુજરાત' કાર્યક્રમમાં 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ' અને 'નર્મદ સાહિત્ય સભા'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે યોજાયેલા કાર્યક્રમમાં ડૉ. રમેશ ઓઝાએ મરાઠી ભાષાની કૃતિ ગોપાલ નીલકંઠ દાંડેકરની આત્મકથા 'સ્મરણગાથા'નો પરિચય કરાવતા કહ્યું કે અપરિપક્વતાથી પરિપક્વતા સુધીની જ્ઞાનપિપાસા માટેની આ ભ્રમણયાત્રા છે. ૧૨ વર્ષની ઉંમરે ઘર છોડી દેનાર ગોપાલ દાંડેકર ગાયો ચરાવે, છાપાની ફેરી કરે, ફિલ્મનાટકમાં સંઘર્ષ કરે, કીર્તન કરે તથા શરીર પર અનેક કષ્ટદાયક પ્રયોગો કરે. ભોજનમાં છયે રસનો ત્યાગ, કપડાંનો ત્યાગ, માત્ર કાથીની દોરીની લંગોટી, જટા રાખે વગેરે. ગાડગે બાબા જેવા અનેક સાધુસંતોના સંપર્કમાં આવે, ને સમજાય કે વેશ કાઢવાથી વૈરાગ્ય નથી આવતો. ડૉ. રમેશ ઓઝાએ અત્યંત રસપ્રદ રીતે સ્મરણગાથાનો પરિચય કરાવ્યો હતો. શ્રી નાનુભાઈ નાયકે જડભરત, થારો જવા ચિતકોને યાદ કરીને જણાવ્યું કે, ગોપાલમાં જીવવાની જીવનની જીવન, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન અને સંવેદન હતું. તેમણે ફરિયાદ કરતાં જણાવ્યું કે, ટી.વી. અને મોબાઇલે આજની પેઢીને પુસ્તકોથી દૂર કરી નાખી છે. પુસ્તકો આપણને પરકાયાપ્રવેશ શીખવે છે અને જ્ઞાનની સાથે સંવેદન આપે છે. પરિષદપ્રમુખ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માના પ્રમુખપદેથી જણાવ્યું કે, અનુભવો માણસનું ઘડતર કરી શકે એનું દૃષ્ટાંત ગોપાલ દાંડેકર છે. વાંચે ગુજરાત અભિયાન સફળ થયું છે, અને ઘર ઘરમાં ઉત્તમ પુસ્તકો પહોંચે એના આપણે સૌ પ્રયાસો કરવાના છે. વાંચે ગુજરાત અભિયાન પેઢીઓ સુધી ચાલુ રહે એવી ઇચ્છા એમણે વ્યક્ત કરી હતી. શ્રી બકુલેશ દેસાઈએ મહેમાનોનું પુસ્તકથી સ્વાગત કર્યું હતું. શ્રી જનક નાયકે કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું.

વિશ્વપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકૃતિની શ્રેણીમાં કાલિદાસના 'મેઘદૂત'ની રજૂઆત

સુરત : 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ', 'નર્મદ સાહિત્ય સભા' અને 'સાહિત્ય સંગમ' દ્વારા 'વાંચે ગુજરાત' અંતર્ગત વિશ્વપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકૃતિઓને ગુજરાતી ભાષામાં સમજવાના ઉપક્રમ હેઠળ યોજાનારા કાર્યક્રમમાં મહાકવિ કાલિદાસ વિરચિત 'મેઘદૂત'ની દૃશ્ય-શ્રાવ્ય રજૂઆત જનક નાયકે કરતાં જણાવ્યું કે, વરસાદી વાતાવરણને માણવાનું આજની ભાગમદોડમાં વીસરી ગયા છે ત્યારે 'મેઘદૂત' જેવી કૃતિઓ આપણને પ્રકૃતિ તરફ વાળે છે. સૌંદર્યનો અર્થ ફરીથી સમજાવે છે. સ્વ. કિલાભાઈ ઘનશ્યામના પુસ્તક 'મેઘદૂત'માંથી શ્રી. નરેશ કાપડિયાએ ભાવવાહી વાચન કર્યું હતું. શ્રી મહેન્દ્ર જોશીએ કાલિદાસનો પરિચય કરાવ્યો હતો.

‘ન હન્યતે’ નવલકથાનો આસ્વાદ ડૉ. અશ્વિન દેસાઈએ કરાવ્યો

‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ પ્રેરિત અને ‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય કલાકેન્દ્ર, સુરતના ઉપક્રમે ‘મને ગમતું પુસ્તક’ના આસ્વાદની હારમાળાના પ્રથમ મણકા રૂપે બંગાળી લેખિકા મૈત્રેયી દેવી લિખિત ‘ન હન્યતે’ નવલકથાનો આસ્વાદ ડૉ. અશ્વિન દેસાઈ દ્વારા એમની વિશિષ્ટ શૈલીમાં કરાવવામાં આવ્યો હતો. શ્રીમતી યામિની વ્યાસે કાર્યક્રમની રૂપરેખા આપ્યા બાદ શ્રી રૂપીનભાઈએ કહ્યું હતું કે મા. મુખ્યમંત્રી શ્રી નરેન્દ્ર મોદીના આહ્વાનથી ગુજરાતભરમાં ‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન શરૂ થયું છે. ત્યારે આવી રીતે પુસ્તકોના આસ્વાદથી એ પુસ્તક જીવંત બનીને જીવનને ધબકતું રાખે છે અને પુસ્તકો વાંચક સુધી પહોંચે છે.

આ પ્રસંગે મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માએ જણાવ્યું કે બહુભાષીય વિદ્વાન ડૉ. અશ્વિનભાઈ આ નવલકથાનો આસ્વાદ કરાવે છે ત્યારે એક અવિસ્મરણીય જોગાનુજોગ – સુયોગને કારણે એમનો આનંદ બેવડાય છે. લેખિકા મૈત્રેયી દેવી સાથે એમની પ્રત્યક્ષ મુલાકાતો શ્રી ઉમાશંકર જોષી દ્વારા થઈ તે સમય અને શબ્દો એમના હૃદયમાં હજુયે પડઘાયા કરે છે. એ દિવસને સ્મરતાં અત્યંત અલભ્ય એવી માહિતી આપી યૌવનને ધબકતું રાખતી આ લેખિકા અને લેખનકાર્ય પર એમણે વિશેષ પ્રકાશ પાથર્યો હતો.

‘ન હન્યતે’નો આસ્વાદ કરાવતાં ડૉ. અશ્વિનભાઈએ કહ્યું કે, આ નવલકથાનું ગુજરાતીમાં અને અન્ય ભાષાઓમાં અનેક રૂપાંતરો થયાં છે. ‘હમ દિલ દે ચૂકે સનમ’ ફિલ્મ પણ આના પરથી બની ચૂકી છે. આ પુસ્તકના અધ્યયન દરમિયાન એમને તિરાડમાંથી તાજમહેલ દેખાવ્યો. અમૃતા નાયિકા ૬૦મા વર્ષને ભૂલીને ૧૬મા વર્ષમાં પહોંચી જાય છે. એઓ સૌંદર્યથી ભરી અને રહસ્યમયી હતાં. યુકીલીપ મીરયા સાથેનો એનો પતિ તરીકેનો સંબંધ સાહિત્યનો ઉમદા ટુકડો છે. દાંપત્યજીવનની જુદી જ વ્યાખ્યા આપતી આ કથા છે. પ્રેમ, દાંપત્ય, સત્ય, વફાદારી વગેરેના ઉત્તરો શોધવાની યાત્રા આ નવલકથા પૂરી પાડે છે. શ્રીમતી યામિની વ્યાસે સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું અને દિલીપ ઘાસવાલાએ આભારવિધિ આટોપી હતી.

‘મને ગમતું પુસ્તક’માં ઇસ્મત યુઘતાઈ લિખિત આત્મકથા ‘કાગઝી હૈ પેરહન’નો પરિચય

સુરત : ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ પ્રેરિત તથા ‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત અખિલ મહિલા પરિષદ, બૃહદ સુરત શાખા ‘વાચકમંચ’ દ્વારા ‘મને ગમતું પુસ્તક’ વાર્તાલાપ કાર્યક્રમની શ્રેણીનું દર મહિનાના પહેલા શુક્રવારે આયોજન થાય છે. આ શ્રેણીનો પ્રથમ કાર્યક્રમ ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના પ્રમુખ શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માના પ્રમુખપદે યોજાયો હતો.

મુખ્ય વક્તા ડૉ. શરીફાબહેન વીજળીવાળાએ ઉર્દૂ લેખિકા ઇસ્મત યુઘતાઈ લિખિત ‘કાગઝી હૈ પેરહન’ આત્મકથાનો આસ્વાદ ખૂબ જ સુંદર રીતે કરાવ્યો હતો. જે સ્ત્રીને પુરુષની બરાબરી નથી કરવી પરંતુ પુરુષથી બે ડગલાં આગળ ચાલવું છે એવી ખુમારીભરી સ્ત્રી ઇસ્મત યુઘતાઈનું રેખાચિત્ર દરેક શ્રોતાઓની આંખ સમક્ષ તરી આવ્યું એટલો સુંદર શરીફાબહેને પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવ્યો.

કાર્યક્રમના અંતે શ્રોતાઓ દ્વારા પ્રતિભાવો તથા પ્રશ્નોત્તરી થઈ. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સહજ સંચાલન વાચકમંચના કન્વીનર સ્મિતા પારેખે કર્યું તથા સંસ્થાના પ્રમુખ શારદાબહેન શાહે મહેમાનોનું સન્માન તથા કાર્યક્રમનું સમાપન કર્યું. સંસ્થાનાં વડીલ માર્ગદર્શક મુ. ધ્રુવલતાબહેન પારેખ પણ ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. સૌ શ્રોતાઓ ‘કાગઝી હૈ પેરહન’ પુસ્તક વાંચવા આતુર હતાં.

આશાપૂર્ણાદિવીની વાર્તાઓનો આસ્વાદ

સુરત : ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ પ્રેરિત તથા ‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત વિચારગોષ્ઠિ દ્વારા ‘મને ગમતું પુસ્તક’ વાર્તાલાપ કાર્યક્રમમાં શ્રી વિજય શાસ્ત્રીએ આશાપૂર્ણાદિવીની વાર્તાઓનો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. શ્રી ઈશ્વર પટેલે આભારવિધિ કરી હતી.

અંજની પારેખ લિખિત હાસ્યનિબંધ ‘વિનોદિકા’નો પરિચય

સુરત : ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ પ્રેરિત તથા ‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત સુરતના એફ. એમ. રેડિયો પર શ્રી આમ્રપાલી દેસાઈએ અંજની પારેખના પુસ્તક ‘વિનોદિકા’નો પરિચય કરાવ્યો હતો.

‘સુરત મુજ ઘાયલ ભૂમિ’ અને ભગવતીકુમાર : ‘એક કેસટડી’ – બકુલેશ દેસાઈ

સુરત : જેમણે પોતાની આત્મકથાને ‘શબ્દકથા’ અને ‘નગરકથા’ ગણાવી છે, જેઓ નર્મદને પોતાના પૂર્વજ કે વંશજ માને છે, જેમનું સમગ્ર જીવન અને સાહિત્ય-પત્રકાર-ચર્ચા મેનેજમેન્ટની ભાષામાં કહીએ તો ‘Case-Study’ માટે અર્થપૂર્ણ ગણાય એવા સાહિત્યકાર-પત્રકાર અને ‘સુરતપુત્ર’ ભગવતીકુમાર શર્માની આત્મકથા ‘સુરત મુજ ઘાયલ ભૂમિ’નો બકુલેશ દેસાઈએ રાષ્ટ્રભાષા પ્રચાર મંડળની લાઈબ્રેરીમાં આસ્વાદલક્ષી પરિચય કરાવ્યો હતો.

સંસ્થાઅગ્રણી શ્રી અતુલ પાઠકજીના સ્વાગતપ્રવચન બાદ કવિ બકુલેશ દેસાઈએ મૂળ-અસલ સુરતના આ વિસ્તાર (ખપાટિયા ચકલા)નો સંસ્મરણાત્મક સંદર્ભ આપી શ્રી ભગવતીકુમાર પોતે પણ આ જ સંસ્કારભૂમિનું ફરજંદ હોવાનો ભારપૂર્વક ઉલ્લેખ કર્યો હતો. ઈ.સ. ૧૯૪૦ના વર્ષથી લઈને બાળક-કિશોર ભગવતીભાઈની દષ્ટિએ સુરતના અતીતમાં સરી પડેલ સોનીફળિયું, ગોપીપરું, અંબાજી રોડ વગેરે સ્થળોમાં વસતા સુરતીઓના લોકજીવનનું ઢૂબઢૂ ચિત્રણ કર્યું છે. તેમના શાળાકીય અભ્યાસ અને તેમાં આવી પડેલા નબળી આંખોના વિદ્ને તથા તેમની ત્રીસી દરમ્યાન આવેલા હેવી ડિપ્રેશનના હુમલાએ લેખકનાં જીવન અને સાહિત્યસર્જનમાં કેવો દૂરગામી પલટો આણ્યો હતો તેનું વિવરણ આ આત્મકથા વાંચનારને હચમચાવી મૂકે છે.

‘સાહિત્ય સંગમ’ના સર્વેસર્વા શ્રી નાનુભાઈ નાયકની માફક ભગવતીભાઈએ પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ સુરતમાં જ વિતાવ્યો છે. સુરતે તેમને ઘડ્યા છે અને તેમણે સુરતના સર્વાંગી વિકાસ-પરિવર્તન અને ઝળહળતી આજને પણ નજરે નિહાળી છે અને આ આત્મકથા સહિત અન્ય કૃતિઓમાં પ્રતિબિંબિત પણ કર્યાં છે.

સુરતના જાહેર જીવનના નિકટવર્તી સાક્ષી અને શાંત-સંચયન અને તટસ્થભરી લેખિનીથી ભગવતીભાઈએ આ નગરના જોયેલા વારાફેરાનું પણ 'ગુજરાતમિત્ર' દ્વારા શી રીતે નિરૂપણ કર્યું છે તેનો પણ આસ્વાદકારે નિર્દેશ કર્યો હતો.

સર્વશ્રી જનક નાયક, ડૉ. પ્રફુલ્લ દેસાઈ, રવીન્દ્ર પારેખ, ડૉ. દીપિકા પાઠકજી, ગૌતમ ઉપાધ્યાયે આ 'વાંચે ગુજરાત' કાર્યક્રમ અંતર્ગત 'સ્વર્ણિમ ગુજરાત' મહોત્સવ દરમ્યાનની અભિયાન-શૃંખલામાં ખાસ હાજરી આપી હતી.

ઉમાશંકર જોશીની જન્મશતાબ્દીની ઉજવણી નિમિત્તે 'ઉમાશંકર વિશેષ'

સુરત : ગુર્જર ભારતીય કવિ, વાર્તાકાર, નિબંધકાર, એકાંકીકાર, વિવેચક અને ગદ્યકાર ઉમાશંકર જોશીનું જન્મશતાબ્દી વર્ષ શરૂ થઈ રહ્યું છે ત્યારે 'નર્મદ સાહિત્ય સભા' અને 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે યોજાયેલા 'ઉમાશંકર વિશેષ'ના વિશિષ્ટ કાર્યક્રમમાં પ્રમુખસ્થાનેથી શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માએ જણાવ્યું કે, ઉમાશંકર જોશીને પામવાના અંતરપર્વનો પ્રારંભ થઈ ગયો છે. ઉમાશંકરને સમગ્રપણે પામવાનું તો અશક્યવત્ છે. આખા વર્ષ દરમિયાન દર મહિને આવા કાર્યક્રમો દ્વારા ઉમાશંકરનાં વ્યક્તિત્વ અને કૃતિત્વના ભિન્ન ભિન્ન થોડાંક પાસાંઓ અને પરિમાણોને સ્પર્શી શકીશું તોય ઘણું કહેવાશે. ઉમાશંકરે શબ્દે શબ્દને ઘટ ઘટ પીધો છે. ઉમાશંકરને આજાનબાહુ સર્જક કહી શકાય. કેમકે એમણે સર્જન દ્વારા આખા વિશ્વને બાથમાં લીધું હતું. શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માએ આગળ જણાવ્યું કે, ઉમાશંકર એમની શબ્દસાધના અને જીવનસાધના દ્વારા એમના હયાતીકાળમાં જ એક પરમોચ્ચ વિશ્વમાનવી બની ચૂક્યા હતા. ઉમાશંકર પરમ પદાર્થના શોધયાત્રી હતા અને તેઓ સતત પ્રેમતત્ત્વ શોધતા હતા. રાજકારણી પણ કેવો સત્યનિષ્ઠ હોઈ શકે એ કટોકટી કાળના ગાળામાં જોઈ શકાય. તો ઉત્તમ શિક્ષક કે શ્રેષ્ઠ સાહિત્યકાર પણ આપણે ઉમાશંકરમાં જોઈ શકીએ. ડૉ. રમેશ ઓઝાએ ઉમાશંકર જોશીની ૭૦૧ જેટલી કવિતાઓમાંથી 'પ્રાચીના' કાવ્યસંગ્રહની માત્ર ત્રણ કાવ્યકૃતિ કર્ણ-કૃષ્ણ, ૧૯મા દિવસનું પ્રભાત અને ગાંધારીનો આસ્વાદમૂલક પરિચય કરાવતાં જણાવ્યું કે, ગાંધીયુગીન કવિઓમાં સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ તો ઉમાશંકર જ છે. ઉમાશંકરની કવિતા સપાટી પરની નથી. તેઓ પારદર્શી, કાન્તદર્શી કાવ્યપંક્તિઓ રચે છે, ને તેથી તેઓ વિશાળ જનસમુદાયના કવિ પ્રસ્થાપિત થયા છે. એમનો 'પ્રાચીના' સંગ્રહ પ્રાચીન નથી, પણ સદાય અર્વાચીન છે. ડૉ. અશ્વિન દેસાઈએ 'ઉમાશંકર જોશી : સાહિત્ય, ભારતીય સાહિત્ય અને વિશ્વ સાહિત્યના સંદર્ભમાં' વક્તવ્ય આપતાં અનેક કવોટેશન ટાંકીને જણાવ્યું કે, યુરોપીય સાહિત્યમાં બેચેનીનું તત્ત્વ દેખાય છે. ઉમાશંકર સાહિત્યના, ઇતિહાસના, સંસ્કૃતિના પ્રખર અભ્યાસુ હતા, એ એમણે આપેલાં અનેક ભાષણોમાંથી પામી શકાય. પૂર્વ-પશ્ચિમની સમજ, અખેગીતા, એમના નિબંધો પરથી સમજી શકાય. શ્રી જનક નાયકે ઉમાશંકર જોશીનાં ૨૨ એકાંકી વિશે વાત કરતાં જણાવ્યું કે, ઉમાશંકરને માનસશાસ્ત્રનું જાણે પૂર્ણ જ્ઞાન હતું. સ્ત્રીઓ-બાળકોને મનોવૈજ્ઞાનિક સ્તરે એમનાં એકાંકીઓમાં મૂક્યા છે. નાટકમાં ગ્રામ-શહેરી જીવનના પ્રશ્નો તો છે જ. સ્ત્રીની લાચારી, એ વખતની સામાજિકતા વગેરે હૃદયદ્રાવક રીતે એકાંકીઓમાં નિરૂપાયું છે. શ્રી બકુલેશ દેસાઈએ ઉમાશંકર જોશીનો પરિચય આપ્યો હતો.

પરબ v સપ્ટેમ્બર, 2010

5

ચી. મં. ગ્રંથાલયના ઉપક્રમે તા. ૧૨-૭-૧૦ના રોજ સાંજે ૪.૩૦થી ૫.૩૦ દરમ્યાન 'મને ગમતું પુસ્તક' અંતર્ગત વાર્તાલાપનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. આ કાર્યક્રમ અન્વયે શ્રી કલ્પનાબહેન પરીખે ધ્રુવ ભટ્ટની 'તત્ત્વમસિ' નવલકથા વિશે વાત કરતાં કહ્યું હતું કે "આ નવલકથામાં લેખકે પત્ર અને ડાયરીનું કથાત્મક રીતે આલેખન કર્યું છે તેમજ આદિવાસી સમાજ અને ભારતની ભાતીગળ પ્રજામાંની લોકસંસ્કૃતિ વિશેની વાત ચોટદાર રીતે કરી છે. આમ, આ નવલકથા લેખકનું ઉત્તમ સર્જન છે." શ્રી રૂપાબહેન શેઠે આભારવિધિ કરી કાર્યક્રમનું સમાપન કર્યું હતું. આ કાર્યક્રમમાં શ્રી અનિલાબહેન દલાલ, શ્રી ભારતીબહેન દવે, 'અભિરુચિ' કાર્યક્રમની બહેનો અને જૂજ વિદ્યાર્થી-વાચકો ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં.

દીપ્તિ શાહ

ચી. મં. ગ્રંથાલય

વિ. મ. ભટ્ટ વ્યાખ્યાનમાળા

તા. ૬-૮-૨૦૧૦ને શુક્રવારના ૧૧.૦૦ કલાકે ડૉ. કિશોર વ્યાસે વિ. મ. ભટ્ટ વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત 'માધ્યમો અને સાહિત્ય' વિષય પર સર્વોદય કોલેજ ઓફ એજ્યુકેશન, ડેરોલ સ્ટેશન, તા. કાલોલ, જિ. પંચમહાલ ખાતે પ્રભાવિત અને અસરકારક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

5

તા. ૭-૮-૨૦૧૦ના રોજ રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે શ્રી નિરંજન ભગતનું વ્યાખ્યાન 'રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું પક્ષીકાવ્ય' વિષય પર હતું. તેમણે 'ચડુઈપાખી' વિશેના કાવ્યમાં રહેલાં જુદાં જુદાં અર્થઘટન અને પ્રતીકને ખોલી આપ્યાં. તે પછી તેમણે રવીન્દ્રનાથના કૂતરા વિશેના કાવ્યનું પઠન કર્યું અને આ કવિ કેવી રીતે પશુપક્ષી દ્વારા તેમના જીવનદર્શનને વણી લે છે તે બતાવ્યું.

પાક્ષિકી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત 'પાક્ષિકી'ના ઉપક્રમે તા. ૧૨-૮-૨૦૧૦ને ગુરુવારે સાંજે ૬.૦૦ કલાકે સુશ્રી સ્વાતિબહેન મેઢે તેમની 'નિદ્રા-અધીન' વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું. રાજ-રાણી અને તેમની સતત ઊંઘ્યા કરતી દીકરીના પરિચિત કથાનકને તેમણે સાંપ્રત સમય સાથે જોડી આપ્યું હતું અને રૂપકાત્મક શૈલીમાં સ્ત્રીની બંધિયાર અવસ્થા અને મુક્તિની ઝંખનાને વ્યક્ત કરી હતી. ઉપસ્થિત ભાવકોએ ચર્ચા-પ્રતિચર્ચા દ્વારા વાતાવરણને જીવંત બનાવ્યું હતું.

માતૃભાષા કૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ એક સફળ સલાડું

તા. ૨૯-૭-૧૦થી તા. ૨૩-૮-૧૦

શ્રી બોરીસાગર સાહેબ વહીવટીમંત્રીની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થયા ત્યારે તેમણે એક સલાડું કર્યું (એક ઊંટને બીજાને પૂંછડે બાંધવું તે - હરકત ઊભી કરવી.) જોકે આ સારું સલાડું હતું. તેમણે સૂચવ્યું કે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માતૃભાષા અભિયાન અંતર્ગત ક. લા.

સ્વાધ્યાય મંદિર દ્વારા આયોજન થાય જેમાં કોઈ પણ ક્ષેત્રનાં, કોઈ પણ વયનાં ભાષાપ્રેમીઓ જોડાઈ શકે અને માતૃભાષા પ્રત્યે સજગતા કેળવી શકે. બોરીસાગર સાહેબ, પારુલબહેન, રાજેન્દ્રભાઈ વગેરેની મહેનત ફળી અને આ અભ્યાસક્રમ શરૂ થયો. પચાસ વિદ્યાર્થીઓના વર્ગની હું પણ એક વિદ્યાર્થીની.

ભાષા એ અર્જિત સંપત્તિ છે અને ગુણોનું સંક્રમણ માતાની ભાષામાં થાય માટે માતૃભાષા. ભાષાકૌશલ ચાર છે : શ્રવણ, કથન, વાચન, લેખન. પહેલી નજરે તો ‘આ બધી ખબર છે’ એમ લાગ્યું. પરંતુ જેમ જેમ વર્ગ લેવાતા ગયા તેમ તેમ અનુભવસામગ્રી વધતી ગઈ : જાણીતી બાબતો વધારે દૃઢ બની; કેટલીક બાબતોનું વિસ્તરણ થયું; કેટલીક ખૂલતી ને ખીલતી ગઈ અને ભાષાની પારિભાષિક સમજ પણ મળી. (થોડી અઘરી પડી.) આમ તો ચારે કૌશલ એકબીજાં સાથે સંકળાયેલાં છે. ‘ભાષા સાંભળીને જ શીખાય છે’ એમ કહીએ ત્યારે સામે પક્ષે કોઈ બોલનાર છે જ. બોલનાર જે કહેવું છે તે યોગ્ય શબ્દો વાપરી રજૂ કરે તો સાંભળનાર તેને બરાબર સમજી શકે. આપણું શ્રવણ કેટલું તો પૂર્વગ્રહયુક્ત (conditioned mind) છે તેની કસોટીએ તો મઝા કરાવી – ‘ઉંબરે બેઠી સાંભળું રે પોલ વાલમના’ – સાહેબે શ્રુતલેખન કરાવ્યું. અમારા પાંત્રીસ વિદ્યાર્થીઓના વર્ગમાં માત્ર એક જ જણે ‘પોલ’ લખ્યું, બાકી બધાંએ ‘બોલ’. ‘માન્યભાષા’ અને ‘બોલી’ બંને ભાષાના જુદા જુદા વપરાશો છે. અમારા એક સાથી મિત્રે કહ્યું કે સુરતી ભાષામાં (‘સ’ને બદલે ‘હ’ બોલે) ‘ગાંધીજી માટે ‘હત્યાગ્રહ’ અંગ્રેજ શાસનનો વિરોધ કરવાનું સૌથી મોટું સાધન હતું’ – એમ બોલાય તો ભારે મુશ્કેલી ઊભી થાય ! સાંભળીએ છીએ, વાંચીએ છીએ ત્યારે ભાષાનો વપરાશ તો ચાલુ જ હોય છે કારણ કે તે વખતે પણ વિચારીએ છીએ, અનુભવીએ છીએ, સંવેદનોને ગ્રહણ કરીએ છીએ જે આપણને વાતને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. ધૂમકેતુની વાર્તા ‘પોસ્ટ ઓફિસ’માં અલી ડોસો જ માત્ર મુસલમાન – કેમ ? કારણ કે મરિયમનો પત્ર આવે ત્યારે હિન્દુ હોય તો ‘કબર’ ક્યાંથી લાવે ? ગમ્યું. ક્યારેક આ રીતે પણ વિચારી શકાય. શરૂઆતમાં બધાંને થોડાક આશ્ચર્યમાં મૂકી – ‘વિરામચિત્તો અનિવાર્ય નથી’ – શ્રી રમણ સોનીએ ક્યાં ક્યાં વિરામચિત્તો ક્યાં અને ક્યારે વપરાય તેની વિસ્તૃત ચર્ચા કરી. ભાષા અને લિપિ વચ્ચેના સંબંધને સમજવા માટે વિરામચિત્તો મૂકવાં જોઈએ. ડૉ. પિંકી પંડ્યાએ શબ્દોને ખરેખર રમાડ્યા. ધ્વનિ બદલવાથી – અર્થપરિવર્તન થાય ત્યારે શબ્દ બદલાય છે.

ક : ‘મારી છોકરી જવાન થઈ ગઈ છે.’

ખ : ‘તો સરહદ પર મોકલી આપને.’

શબ્દઘડતરના દિવસે તો બરાબર એક કલાક વર્ગની બહાર વર્ગ ચાલ્યો. ડૉ. નીલોત્પલા ગાંધી, ડૉ. અરવિંદ ભંડારી, ડૉ. કીર્તિદા શાહ અને ડૉ. પિંકી પંડ્યાએ ભાષાવિજ્ઞાનને વ્યવહારુ દાખલાઓ આપી રસપ્રદ બનાવ્યું. વાક્યની પદરચના ફરતાં અર્થ ફરે પણ પ્રૂફરીડરને તે મૂંઝવણમાં મૂકે.

“ ‘આ અમારું ઘર છે.’ [.....] [.....] ‘આ ઘર અમારું છે.’”

બોરીસાગર સાહેબે તો આપણે લેખનમાં કેટલી ભૂલો કરીએ છીએ અને કયા શબ્દ

કેવી રીતે લખાય તેની તો જાણે એક યાદી આપી દીધી. ‘શીતળા’ ગરમીથી થતો રોગ – ભયથી ‘શીતળા’ કહીએ છીએ – psycho-linguistic શાસ્ત્રની વાત કરી.

અલગ અલગ વિષયો પર વિશેષજ્ઞોએ વાર્તા કરી પરંતુ બધાંનો સૂર એક હતો – ભાષક બોલે તે ભાષા. ભાષાને ઉકેલતાં આવડશે તો માણસને ઉકેલતાં આવડશે. ૨૧મો દિવસ આવતાં તો બસ, કાલથી નહીં આવવાનું ? એમ બધાંના મનમાં થયું. અમે બધાં પણ પરીક્ષા + અર્થી કરતાં વિદ્યા + અર્થી વધુ બની રહ્યા. મઝા આવી.

– એક વિદ્યાર્થીની
રૂપા શેઠ

સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અંતર્ગત સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું છઠ્ઠું વ્યાખ્યાન તા. ૩૦ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૦ને ગુરુવારે સાંજે ૫.૦૦ કલાકે ડૉ. મહેશ ચંપકલાલ ‘સંસ્કૃત રંગભૂમિ અને ગ્રીક થિયેટર’ વિશે આપશે.

S

મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ આ વર્ષની ૨૪મી ઓગસ્ટે નર્મદ જન્મદિવસ, વિશ્વ ગુજરાત દિવસ ઊજવવાનું નક્કી કર્યું એના ભાગ રૂપે આ વર્ષથી નર્મદ પારિતોષિકનો આરંભ કર્યો, જેમાં એક ગુજરાતી અને એક મરાઠી લેખકને દર વર્ષે આ પારિતોષિક ૨૪ ઓગસ્ટે એનાયત થશે.

આ પારિતોષિક તા. ૨૪મી ઓગસ્ટે ગુજરાતીમાં શ્રી રઘુવીર ચૌધરી અને મરાઠીમાં શ્રી મધુ કર્ણિકને રૂ. ૫૧,૦૦૦/-, સ્મૃતિચિહ્ન અને શાલ સાથે અકાદમીના કોષાધ્યક્ષ શ્રી હેમરાજ શાહના હસ્તે અર્પણ થયું. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીનો પરિચય શ્રી દીપક મહેતાએ આપ્યો. શ્રી મધુ કર્ણિકનો પરિચય અકાદમીના મંત્રીશ્રી નિરંજન મહેતાએ આપ્યો હતો. પ્રતિભાવ આપતાં શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ ગુજરાતી / મરાઠી લેખકના સદીઓથી થતા આદાનપ્રદાનની વાત કરી હતી. તો શ્રી મધુ કર્ણિકે ગુજરાતીમાં વક્તવ્ય આપ્યું. સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ બે ભાષાના સાહિત્યમાં સન્માનિત કરવાનો કાર્યક્રમ પ્રશંસનીય છે. બંને સાહિત્યકારોને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી અભિનંદન.

T

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

ડૉ. સતીશ વ્યાસને નર્મદચંદ્રક અર્પણ અને 'જળને પડદે'નો ૪૦મો પ્રયોગ

સતીશ વ્યાસલિખિત નાટક 'જળને પડદે'ને તા. ૨૪મી જુલાઈને સાંજે 'નર્મદ સુવર્ણ ચંદ્રક' એનાયત થયો અને તા. ૨૫-૭-૧૦ના રોજ એ જ નાટકનો ૪૦મો પ્રયોગ અષાઢી ગુરુપૂર્ણિમાના દિવસે ડૉ. કમલ જોશીએ કર્યો હતો.

'વાંચે ગુજરાત' અંતર્ગત

કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશીની જન્મશતાબ્દી મહોત્સવના શુભારંભે બામણા પુનાસણ કેળવણી મંડળ અને વાંચે ગુજરાત જિલ્લા અને તાલુકા સમિતિ દ્વારા શ્રી ડી. એમ. બી. પી. હાઈસ્કૂલમાં વાંચે ગુજરાત અંતર્ગત કાર્યક્રમ યોજાયો હતો જેના વક્તાશ્રીઓ ડૉ. દક્ષેશ ઠાકર, જી. ડી. કાનાણી, નર્મદ ત્રિવેદી, ડૉ. પી. જી. પટેલ વગેરેએ ઉમાશંકર જોશી વિશે વક્તવ્ય આપ્યાં હતાં.

વિદ્યાર્થી વાંચન-અભ્યાસ શિબિર

શ્રી મનુભાઈ પંચોળી 'દર્શક' ફાઉન્ડેશન તરફથી ગ્રામભારતી અમરાપુર મુકામે તા. ૮-૧૧-૨૦૧૦થી ૧૨-૧૧-૨૦૧૦ સુધી પાંચ દિવસનો વાંચન-અભ્યાસ શિબિર યોજાશે. શિબિરમાં શ્રી રઘુવીર ચૌધરી અને શ્રી મનસુખભાઈ સલ્વા પાંચે દિવસ માર્ગદર્શન આપશે અને દસ અભ્યાસી વક્તાઓ વક્તવ્ય આપશે.

હસ્તપ્રતવિદ્યાનો રાષ્ટ્રીય ત્રિદિવસીય પરિસંવાદ

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી અને ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧-૨-૩ ઓગસ્ટ ૨૦૧૦ના રોજ હસ્તપ્રતવિદ્યા વિશે રાષ્ટ્રીય ત્રિદિવસીય પરિસંવાદ યોજાયો હતો. જેમાં હસ્તપ્રતભંડારો વિશે તેમજ સંસ્કૃત હસ્તપ્રત, પ્રાકૃત હસ્તપ્રત, ફારસી હસ્તપ્રત, સંતસાહિત્યની હસ્તપ્રતો, ચારણી હસ્તપ્રતો વગેરે વિષયો પર બાવીસ વક્તવ્યો આપવામાં આવ્યાં હતાં.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા

૧૯૦૪માં સ્થપાયેલી ગુજરાત સાહિત્ય સભાના સર્વાનુમતે વરણી પામેલ હોદ્દેદારો ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ (પ્રમુખ), શ્રી યોગેશ જોષી (ઉપપ્રમુખ), શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક (કોષાધ્યક્ષ) તથા શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ, ડૉ. પ્રફુલ્લ રાવલ અને ડૉ. નલિની દેસાઈ (મંત્રીઓ) છે.

શ્રી રણજિતરામ ચંદ્રક અને શ્રી ધનજી કાનજી ચંદ્રક મેળવતા સર્જકો ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી વિવેચક ડૉ. ચિમનલાલ ત્રિવેદીને ૨૦૦૯ના વર્ષ માટે રણજિતરામ

સુવર્ણચંદ્રક અને લેખિકા શ્રી જ્યોતિબહેન થાનકીને ૨૦૦૯નો ધનજી કાનજી સુવર્ણચંદ્રક આપવામાં આવશે.

'પુસ્તક એટલે જંગમતીર્થ' :

આનંદ આશ્રમ ઘોઘાવદર ખાતે યોજાઈ ગયો વિશિષ્ટ કાર્યક્રમ

'વાંચે ગુજરાત' અભિયાનમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને સત્ નિર્વાહ ફાઉન્ડેશન ટ્રસ્ટ, આનંદ આશ્રમ ઘોઘાવદરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨૦-૭-૧૦ના રોજ 'પુસ્તક એટલે કલ્પવૃક્ષ' અને 'મારું પ્રિય પુસ્તક' વિશે ડૉ. રવજી રોકડ, શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુ, પ્રા. ડૉ. ભાવનાબહેન કાંજિયા, શ્રી નિહારિકાબહેન રાવત, ડૉ. અનુપમા પંડ્યા, પ્રા. દર્શના વ્યાસ, પ્રા. સુધા ભટ્ટી વગેરેએ ગમતાં પુસ્તકોની ચર્ચા કરી હતી અને ડૉ. રમેશ મહેતાએ 'પરમ સમીપે' પુસ્તકની વિગતે ચર્ચા કરી હતી.

'તરતું પુસ્તક'

અમેરિકાના ડલ્લાસ ખાતે ડૉ. પ્રતાપ પંડ્યાએ ગુજરાતી અને અમેરિકન સિનિયર સિટિઝન ભાઈ-બહેનોની વાર્ષિક સભામાં ગુજરાત સરકાર આયોજિત 'વાંચે ગુજરાત' અને 'તરતું પુસ્તક' અભિયાન શરૂ કરવા બદલ તેમનું 'એઈઝ કેર કેન્દ્ર' દ્વારા સન્માન કર્યું હતું.

ટાગોર / ઉમાશંકરનું સાહિત્ય અરધી કિંમતે

ઉમાશંકર જન્મશતાબ્દી તથા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની હોટસોમી જન્મજયંતી પ્રસંગે ઉમાશંકર જોશી સાથે... વાચનયાત્રા, ઉમાશંકરનાં શ્રેષ્ઠ કાવ્યો, રવીન્દ્રનાથ સાથે વાચનયાત્રા અને રવીન્દ્ર-વીણા પુસ્તકો અડધી કિંમતે ઓક્ટોબર સુધીમાં રૂબરૂમાં ભાવનગરમાંથી રૂ. ૧૧૫માં મળશે. લોકમિલાપ, સરદારનગર, ભાવનગર, ૨૫૬૬૪૦૨

આદિવાસીઓમાં પ્રચલિત લોકસાહિત્ય પરિસંવાદ

આદિવાસી કલા મહોત્સવ અને આંતરરાષ્ટ્રીય આદિજાતિ દિવસ તા. ૮-૮-૨૦૧૦ અને ૯-૮-૧૦ના રોજ આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદમાં આદિજાતિ વિકાસ વિભાગ, ગુજરાત સરકારના સહયોગથી આદિવાસીઓમાં પ્રચલિત લોકસાહિત્ય વિશેનો પરિસંવાદ યોજાયો હતો.

પુસ્તકોનું લોકાર્પણ

સંસ્કારમિલન વલસાડના ઉપક્રમે કવિશ્રી ઉશનસૂનાં સોનેટનું પુસ્તક 'વળાવી બા આવી'નું લોકાર્પણ ડૉ. મણિલાલ હ. પટેલે અને તા. ૧૯-૬-૨૦૧૦ના રોજ અને ડૉ. નરેશ ભટ્ટલિખિત 'વેદોનું અમૃત કળશ'નું લોકાર્પણ પ.પૂ. સ્વામિની તન્મયાનંદ સરસ્વતીએ કર્યું હતું.

સંગોષ્ઠિ

લાલભાઈ દલપતભાઈ ભારતીય સંસ્કૃતિ વિદ્યામંદિર, અમદાવાદના ઉપક્રમે શ્રી

ભોળાભાઈ પટેલની અધ્યક્ષતામાં તા. ૧૨-૮-૧૦ના રોજ પ્રા. તુલસીભાઈ પટેલે 'સંત કબીરકી વિચારધારા ઔર સામ્રાત સમય મેં ઉસકી પ્રસ્તુતતા' વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

'ત્રિગ્રંથ લોકાર્પણ સમારોહ'

શ્રી કલ્યાણ પ્રાસાદ 'સમન્વય' પ્રવૃત્તિ અને સાહિત્યકલા સંસ્થા 'શબ્દસેતુ વડોદરા'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧-૮-૧૦ના રોજ શ્રી વ્રજેશ વાળંદ 'બેજાન બહાદરપુરી'નાં 'બે ઘડી જિંદગી', 'અલવિદા' અને 'જય હો જોઈતારામ' પુસ્તકોનું લોકાર્પણ પ્રવીણ દરજ્જીની અધ્યક્ષતામાં થયું હતું.

'વાંચે ગુજરાત'

'વાંચે ગુજરાત' અભિયાન અંતર્ગત 'વિચાર-ગોષ્ઠિ'માં ડૉ. નીના ભાવનગરીએ તા. ૧-૮-૧૦ના રોજ 'મેઘદૂત'નો રસાસ્વાદ કરાવ્યો હતો.

'અમેરિકાના ગુજરાતી ડાયેસ્પોરા સર્જક બાબુ સુથારને 'ડાયેસ્પોરાલેખન પારિતોષિક'

વિશ્વનાં વિવિધ રાષ્ટ્રોમાં સર્જાતા ગુજરાતી ડાયેસ્પોરા સર્જનના અભ્યાસ, ડાયેસ્પોરા સાહિત્યિક સિદ્ધાંતો અને ડાયેસ્પોરા સમાજ તથા સંસ્કૃતિને લગતા પ્રશ્નોના સ્વાધ્યાય-સંશોધન માટે ક્રિયાશીલ સંસ્થા 'ગાર્ડી રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ફોર ડાયેસ્પોરા સ્ટડીઝ' દ્વારા ૨૦૧૦નું પારિતોષિક ડૉ. બાબુ સુથારને એનાયત કરવામાં આવ્યું છે.

'મનના મઝધારેથી'

'સાહિત્યસંગમ' : મને ગમતું પુસ્તક અંતર્ગત શ્રી જનક નાયકે કાલિદાસરચિત 'મેઘદૂત' કાવ્યનો રસાસ્વાદ કરાવ્યો હતો. જેમાંનું એક વાક્ય આ પ્રમાણે હતું : 'મેઘદૂત' એ વિરહના તાર પર છેડેલી પ્રેમની મહારાગિણી છે, જેમાં એક વિરહી યુગલની વીતકકથા સંસ્કૃતિકથા બની રહે છે...

'શ્રી મોહન મેઘાણી સુરતના ઇતિહાસપુરુષ છે.'

'નર્મદ સાહિત્યસભા'ના ઉપક્રમે યોજાયેલા નર્મદ સુવર્ણચંદ્રક સમારોહમાં 'સત્તરમી અને અઠારમી સદીનું સુરત'ના સર્જક ડૉ. મોહન વ. મેઘાણીને નર્મદચંદ્રક શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માએ અર્પણ કર્યો હતો.

ભગવતીકુમાર શર્માએ કહ્યું હતું કે શ્રી મોહન વ. મેઘાણી સુરતના ઇતિહાસપુરુષ છે. શ્રી નાનુભાઈ નાયકે કહ્યું હતું કે શ્રી મોહનભાઈના લોહીમાં ઇતિહાસ ધબકે છે. શ્રી રમેશ ઓઝાએ નર્મદચંદ્રક માટેના શ્રેષ્ઠ પુસ્તક-પસંદગીની માહિતી આપીને 'સત્તરમી અને અઠારમી સદીનું સુરત' પુસ્તકનો પરિચય કરાવ્યો હતો.